



Vrije Universiteit Brussel

Interface Demography Working Paper 2006-1



De evolutie van de vruchtbaarheid in het Vlaamse Gewest tussen 2001 en 2005

Jan Van Bavel & Vicky Bastiaenssen

Vragen en opmerkingen bij dit rapport zijn welkom bij:

Jan.VanBavel@vub.ac.be

Dankwoord

De auteurs danken zowel *Kind & Gezin* als het *Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie* voor het ter beschikking stellen van nataliteitsgegevens. Zonder deze input zou dit rapport uiteraard onmogelijk zijn. Ook dank aan dr. Martine Corijn en aan dhr. Paul Willems – deze laatste in het bijzonder voor het elektronisch ter beschikking stellen van vruchtbaarheidscijfers voor het Vlaamse Gewest voor de periode 1971-1997. Het spreekt voor zich dat alle gepresenteerde analyses, interpretaties en conclusies de exclusieve verantwoordelijkheid van de auteurs blijven.

Inhoudstafel

1. Inleiding	4
2. Nataliteit en aantallen moeders	4
3. Leeftijdsspecifieke en totale vruchtbaarheid	7
3.1 Evolutie van het totale vruchtbaarheidscijfer	8
3.2 De timing van geboorten.....	10
3.3 Einde van het uitstel?.....	12
4. Vruchtbaarheidscijfers naar nationaliteit	15
5. Hogere vruchtbaarheid, grotere gezinnen?	20
6. Regionale verschillen.....	24
6.1 Totale vruchtbaarheidscijfers.....	25
6.2 Leeftijdsspecifieke cijfers.....	27
6.3 De bijdrage van genaturaliseerde Belgen	31
7. Conclusies, interpretaties en speculaties.....	33
7.1 Vaststellingen	33
7.2 Verklaringen.....	34
7.3 Slotsom	40
Bijlage A. Berekening van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers	42
A.1 De teller van de LVC's	43
A.2 De noemer van de LVC's.....	46
Bijlage B. Leeftijdsspecifieke en totale vruchtbaarheidscijfers van het Vlaamse Gewest en van de Vlaamse arrondissementen, 2001-2005.....	49
B.1 Vlaamse Gewest	49
B.2 Arrondissementen – Totale bevolking.....	50
B.3 Arrondissementen – Belgische bevolking.....	53
Bronvermeldingen	56

De evolutie van de vruchtbaarheid in het Vlaamse Gewest tussen 2001 en 2005

Jan Van Bavel & Vicky Bastiaenssen

Interface Demography, Vrije Universiteit Brussel

1. Inleiding

Sinds 1991 zat het aantal geboorten in het Vlaamse Gewest in een dalende lijn maar in 2003 was er voor het eerst sinds jaren weer een stijging. Ook in 2004 was er een aanzienlijke groei van het aantal geboorten, van net onder de 60.000 in 2003 tot ruim boven de 62.000 in 2004. Zowel volgens de gegevens van het *Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie* als die van *Kind & Gezin* zette de stijging zich ook in 2005 verder.

Dit rapport heeft als belangrijkste bedoeling om deze stijging te duiden en te verklaren. De aandacht gaat meer bepaald uit naar de volgende drie vragen.

1. Heeft de stijging van het geboortecijfer te maken met een stijging van het aantal potentiële vaders en moeders?
2. Betekent de heropleving van het aantal geboorten dat mannen en vrouwen terug wat meer kinderen krijgen dan vroeger?
3. Valt de stijging van het aantal geboorten te verklaren door de grotere kindertallen bij vreemdelingen?

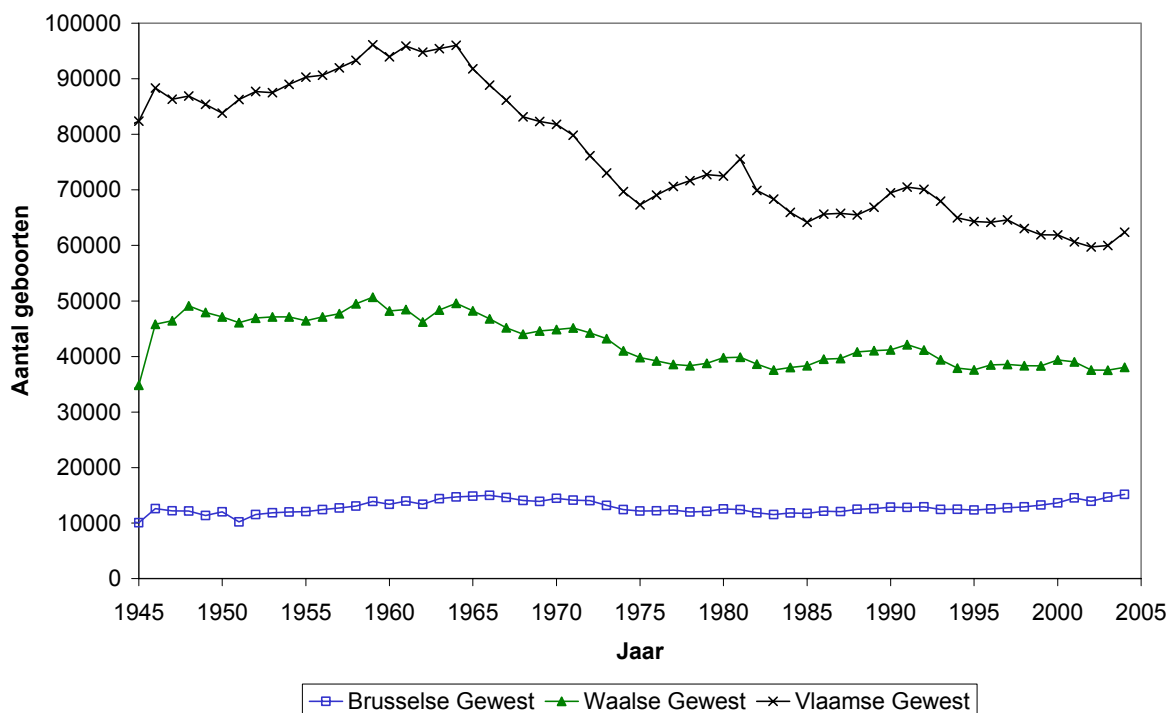
Daarnaast bespreekt dit rapport ook verschillen tussen de Vlaamse arrondissementen in het niveau en de evolutie van de vruchtbaarheid tijdens de periode 2001-2005.

2. Nataliteit en aantallen moeders

Figuur 1 plaatst het aantal geboorten in een ruimer historisch en Belgisch perspectief. Het ruimere historische perspectief is belangrijk voor de toekomst want de borelingen van gisteren vormen een groot deel van de potentiële vaders en moeders

van morgen. De naoorlogse babyboom zorgde vooral in de late jaren 1950 en de vroege jaren '60 voor hoge aantallen geboorten in Vlaanderen – in Wallonië en Brussel was de stijging minder uitgesproken. In de late jaren 1970 en late jaren '80 zagen we daar de echo's van: de grote aantallen kinderen van de babyboom werden een 25-tal jaren later grote aantallen papa's en mama's. Zelfs al kregen zij per koppel maar weinig kinderen, omdat ze met velen waren brachten zij samen ook veel kinderen voort. De schommelingen in het aantal geboorten tussen 1975 en 1995 zijn het product van enerzijds verhogende aantallen vaders en moeders en anderzijds uitgestelde en verlagende aantallen kinderen per koppel.

Figuur 1. Aantal geboorten naar Gewest, 1945-2004



Bron: NIS - Bevolkingsstatistieken¹

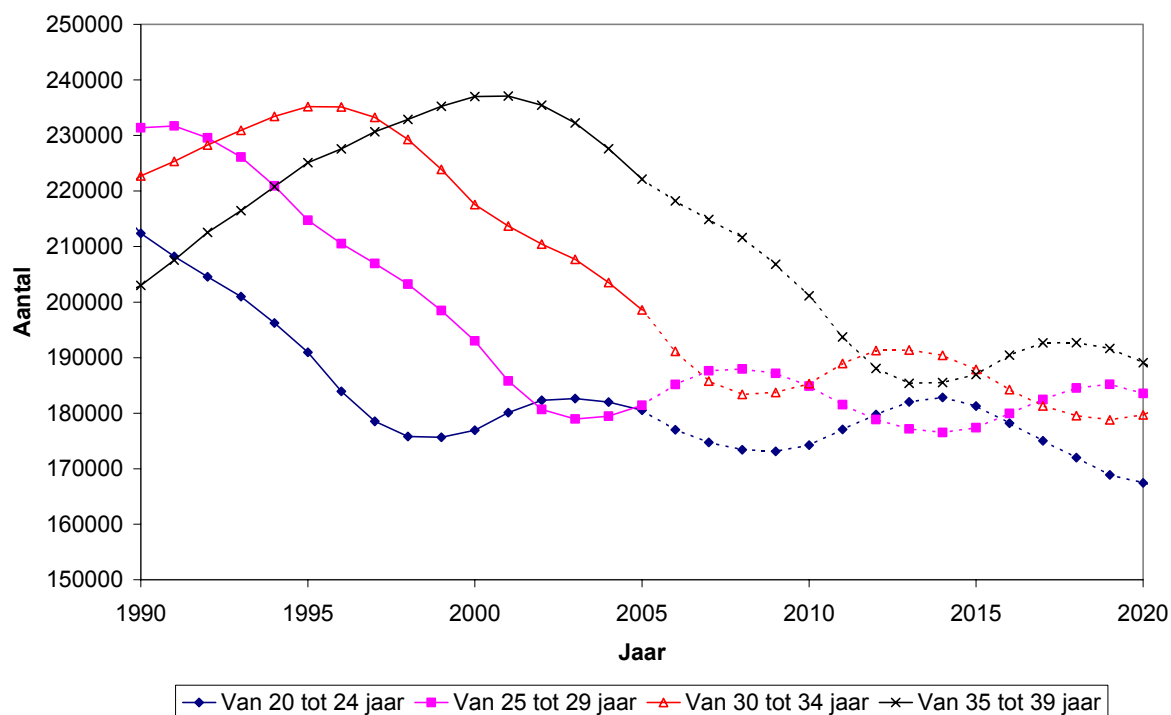
Tussen 1965 en '75 is het aantal geboorten in Vlaanderen fors gedaald, van ongeveer 92.000 tot 67.000. Voor een deel had dat te maken met het feit dat er toen relatief weinig potentiële mama's en papa's waren omdat het geboortecijfer tussen de twee

¹ Het voormalige Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) is ondertussen omgedoopt tot Federale Overheidsdienst Economie – Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie. Omwille van de onhandige lengte van deze nieuwe naam geven we de voorkeur aan de oude naam, die overigens in de praktijk nog het meest gebruikt wordt.

wereldoorlogen en tijdens de Tweede Wereldoorlog zo laag was geweest. Voor een ander deel kwam het doordat die mannen en vrouwen minder en pas later kinderen kregen (Neels 2006). Hoe dan ook vertaalde deze daling zich vijftientig jaar later op zijn beurt, dus ongeveer vanaf de vroege jaren 1990, in kleinere cohorten van moeders en dalende geboorteaantallen.

Sinds het jaar 2004 is het aantal vrouwen op 25- tot 29-jarige leeftijd lichtjes aan het stijgen (als gevolg van de stijging van het aantal geboorten in de late jaren 1970) (zie figuur 2). Dit is net de leeftijdscategorie waarin de meeste kinderen voortgebracht worden. De vraag stelt zich dus of de jongste stijging van het aantal geboorten niet aan de stijging van het aantal vrouwen op moederschapleeftijd te wijten is. De beste manier om dat uit te maken, is door naar de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers te kijken.

Figuur 2. Aantal vrouwen in de belangrijkste vruchtbare leeftijdscategorieën, Vlaamse Gewest, 1990-2020



Bron:

- 1990- 2005: NIS, *Bevolkingsstatistieken*

- 2006-2020: P.Willems, *Update MIRA-S-2005 projectie*. (<http://mis.vlaanderen.be/>)

3. Leeftijdsspecifieke en totale vruchtbaarheid

De term vruchtbaarheid verwijst in deze tekst, en in de demografie in het algemeen, niet naar de fysiologische capaciteit om kinderen voort te brengen maar wel naar het feitelijk gerealiseerde aantal geboorten per vrouw.

Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers (LVC) geven in essentie de verhouding van het aantal geboorten in een gegeven jaar bij vrouwen van een bepaalde leeftijd tot het aantal vrouwen dat er van diezelfde leeftijd in de bevolking aanwezig was in de loop van datzelfde jaar.

$$LVC_{j,x} = \frac{\text{Aantal geboorten in jaar } j \text{ bij vrouwen van leeftijd } x}{\text{Aantal vrouwen in jaar } j \text{ van leeftijd } x}$$

Bijlage A geeft meer details over de manier waarop de LVC's in dit rapport berekend zijn.

Het grote voordeel van de leeftijdsspecifieke cijfers is dat ze niet door het aantal aanwezige vrouwen van een bepaalde leeftijd beïnvloed worden: door te delen door het aantal vrouwen op die leeftijd wordt die invloed geneutraliseerd. De cijfers weerspiegelen dan enkel nog de mate waarin vrouwen van een bepaalde leeftijd kinderen voortbrengen in een gegeven jaar. Het zijn dus goede indicatoren van de vruchtbaarheid op elke leeftijd.

De som van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers geeft het totale vruchtbaarheidscijfer (TVC), uitgedrukt in aantal kinderen per vrouw. Het cijfer moet geïnterpreteerd worden als het virtuele aantal kinderen dat per vrouw geboren zou worden als de vruchtbaarheidscijfers van een bepaald kalenderjaar zouden gelden voor een denkbeeldige generatie van vrouwen. Het gaat om een virtueel cijfer, want in feite krijgen vrouwen van een bepaalde generatie hun kinderen in de loop van meerdere kalenderjaren, en aan de andere kant weerspiegelen de cijfers van één kalenderjaar de vruchtbaarheid van vrouwen van verschillende generaties. Niets garandeert dat de huidige twintigjarigen binnen tien jaar dezelfde vruchtbaarheid zullen hebben als de huidige dertigjarigen. Daarom mag het TVC niet geïnterpreteerd

worden als het aantal kinderen dat een vrouw gemiddeld krijgt. Om dat gemiddelde te kennen moeten we immers wachten tot alle vrouwen van dezelfde generatie de leeftijd bereikt hebben waarop ze geen kinderen meer kunnen krijgen (bij conventie leggen we in de demografie de grens op 50 jaar).

Het TVC is een goede conjuncturele indicator voor de mate waarin vrouwen in een bepaald kalenderjaar kinderen voortbrengen. Het wordt niet door het aantal vrouwen op vruchtbare leeftijd beïnvloed, enkel door de intensiteit van de vruchtbaarheid tijdens het kalenderjaar. Die intensiteit wordt zowel door het aantal kinderen per vrouw als door de timing van de geboorten beïnvloed. Als vrouwen hun kinderen vroeger krijgen, dan zal het TVC tijdelijk stijgen. Als ze kinderen uitstellen, dan zal het TVC tijdelijk dalen.²

3.1 Evolutie van het totale vruchtbaarheidscijfer

In België en Vlaanderen kwam in het midden van de jaren 1960 een einde aan de naoorlogse babyboom: het Belgische totale vruchtbaarheidscijfer daalde van 2,61 kinderen per vrouw in 1965 naar 1,51 in 1985. In het Vlaamse Gewest ging de daling nog iets verder dan het Belgische gemiddelde, namelijk tot 1,45 in 1985 (zie figuur 3). Sindsdien schommelde het TVC in het Vlaamse Gewest rond de 1,50, zonder dat van een duidelijke trend sprake was.

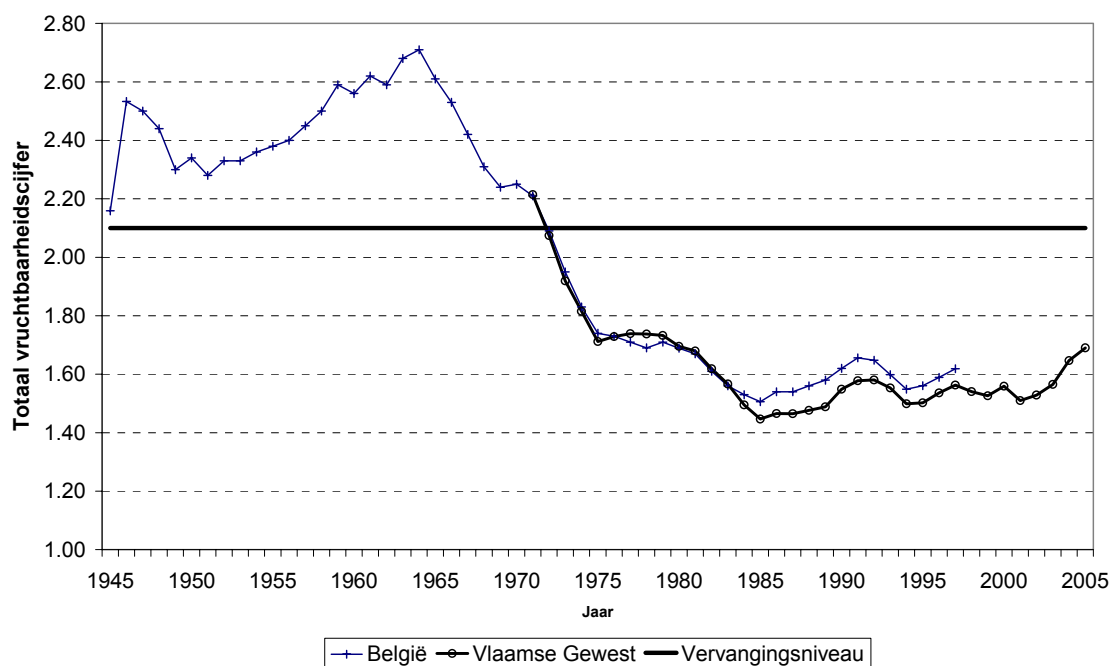
Sinds 2001 is het TVC echter opmerkelijk aan het stijgen: van 1,51 in 2001 tot 1,69 kinderen per vrouw in 2005. Dit is het hoogste cijfer sinds 1981 (zie figuur 3 en tabel 1). Ondanks deze stijging blijft het Vlaamse TVC lager dan in de buurlanden, met uitzondering van Duitsland, dat een notoir laag vruchtbaarheidscijfer heeft (zie tabel 1). De meest recente gegevens voor België dateren uit 1997. In het Waalse Gewest bedroeg het TVC toen 1,67: een stuk hoger dan het Vlaamse cijfer voor 1997, namelijk 1,54.³

² Voor meer uitleg over de invloed van de timing van en het aantal kinderen op het TVC, zie Willems (1991).

³ Recentere vruchtbaarheidsgegevens voor België als geheel, gepubliceerd in internationale statistische overzichten zoals die van de Raad van Europa, zijn ruwe gissingen.

De vastgestelde stijging van het TVC betekent dat het aantal geboorten van de voorbije jaren niet enkel te wijten kan zijn aan een stijging van het aantal vrouwen op vruchtbare leeftijd. De conclusie tot nu toe is daarom dat er in 2004 en in 2005 méér kinderen per vruchtbare vrouw werden geboren. De vraag is nu waaraan die stijging dan wel te wijten is.

Figuur 3. Evolutie van het totale vruchtbaarheidscijfer (TVC) in België en Vlaanderen, 1945-2005



Bron: NIS, *Bevolkingsstatistieken*, Willems (2002) en Kind & Gezin, *Ikaros*, eigen bewerkingen.

Tabel 1. Evolutie van het totale vruchtbaarheidscijfer in het Vlaamse Gewest, in België en in de buurlanden, 1971-2005

	Vlaanderen ⁺	België ⁺	Frankrijk [°]	(Voormalig) West-Duitsland [°]	Nederland [°]	Verenigd Koninkrijk [°]
1971	2,21	2,21	2,49	1,92	2,36	2,40
1976	1,73	1,73	1,83	1,46	1,63	1,74
1981	1,68	1,67	1,95	1,43	1,56	1,82
1986	1,47	1,54	1,83	1,34	1,55	1,78
1991	1,58	1,66	1,77	1,42	1,61	1,82
1996	1,54	1,59	1,73	1,40	1,53	1,73
2001	*1,51		1,89	1,37	1,71	1,63
2002	*1,53		1,88	1,35	1,73	1,64
2003	*1,57		1,89		1,75	1,71
2004	*1,65		1,90		1,73	1,77
2005	*1,69		1,92			

Bronnen: ⁺ NIS, *Bevolkingsstatistieken*; ^{*} Kind & Gezin, *Ikaros*, eigen bewerkingen;
[°] Council of Europe, *Recent Demographic Developments in Europe*, diverse jaargangen en respectievelijke nationale instituten voor statistiek;

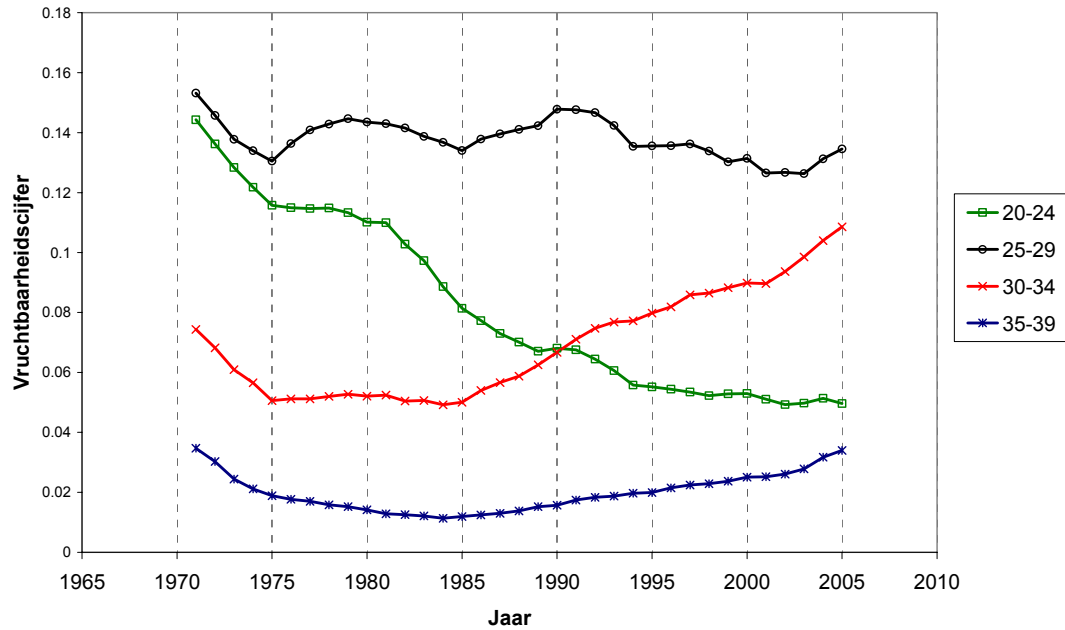
3.2 De timing van geboorten

Zoals gezegd wordt het TVC van een bepaald kalenderjaar niet alleen bepaald door het aantal kinderen dat vrouwen tijdens hun leven voortbrengen maar ook door het moment waarop ze die kinderen krijgen. Als huidige generaties hun kinderen eerder krijgen dan vorige generaties, dan zal het vruchtbaarheidscijfer stijgen zolang die vervroeging voortduurt. Als huidige generaties hun kinderen later krijgen dan eerdere generaties, dan zal het vruchtbaarheidscijfer een tijdlang dalen.

De val van het TVC sinds het midden van de jaren 1960 was zo niet alleen een kwestie van een dalend aantal kinderen per vrouw en dus van een krimpende gezinsomvang. Het was ook een kwestie van uitstel van eerste geboorten. Vlaamse vrouwen stelden samen met hun mannelijke partners het ouderschap almaar verder uit, net als in andere Europese regio's. Dat hing vooral samen met het stijgende opleidingsniveau en de toenemende deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt (Sobotka 2004; Neels 2006).

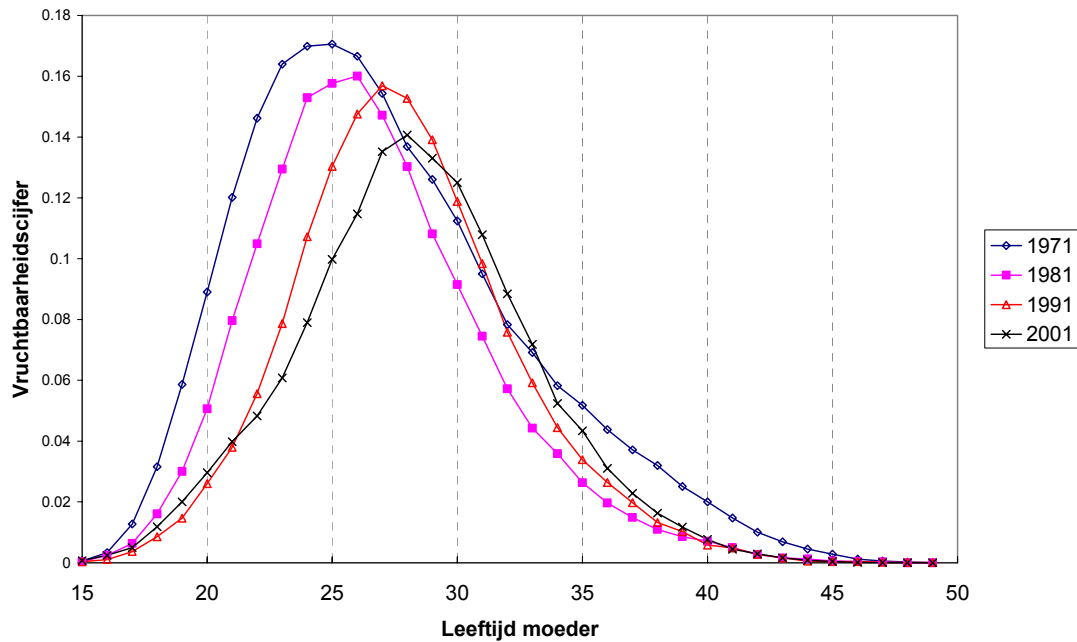
Als gevolg van het uitstel daalde de vruchtbaarheid van vrouwen op 20- tot en met 24-jarige leeftijd (zie figuur 4). In het begin van de jaren 1970 werden er per 100 vrouwen op deze leeftijd nog 12 à 14 kinderen geboren. Tegenwoordig zijn er dat nog maar ongeveer 5. De vruchtbaarheid van 25- tot en met 29-jarige vrouwen vertoonde niet zo'n systematisch dalende trend, maar binnen deze leeftijdsklasse daalde de vruchtbaarheid van de 25- en 26-jarigen en steeg die van de 28- en 29-jarigen (zie figuur 5). Vanaf de tweede helft van de jaren 1980 vertaalde het uitstel zich ook in stijgende vruchtbaarheidscijfers voor 30-plussers (figuur 4).

Figuur 4. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers voor het Vlaamse Gewest, 1971-2005*



Bron: (1971-1997) NIS, *Bevolkingsstatistieken* en Willems (2002);
 (1998-2000) NIS, *Bevolkingsstatistieken* en Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie, eigen bewerkingen
 (2001-2005) NIS, *Bevolkingsstatistieken* en Kind & Gezin, *Ikaros*, eigen bewerkingen

Figuur 5. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers voor het Vlaamse Gewest, 1971, '81, '91 en 2001



Bron: NIS, *Bevolkingsstatistieken* en Willems (2002); Cijfers 2001: Kind & Gezin, *Ikaros*, eigen bewerkingen

In de vroege jaren 1970 werd de daling van de vruchtbaarheid op relatief jonge leeftijd helemaal niet gecompenseerd door een stijging van de vruchtbaarheid op oudere leeftijd. Integendeel: tot ongeveer 1975 daalde de vruchtbaarheid in alle leeftijdsgroepen. Dat was het gevolg van het feit dat vrouwen met hun partners niet alleen op latere leeftijd aan kinderen begonnen maar uiteindelijk ook een kleinere gezinsomvang wensten. De evolutie naar kleinere gezinnen is echter sinds de late jaren '70 zo goed als voltrokken (Neels 2006). Sindsdien is de evolutie van de vruchtbaarheid vooral een verhaal van uitstel van het eerste kind geworden, waardoor de vruchtbaarheidscijfers op oudere leeftijd systematisch begonnen te stijgen. Rond 1980 werden per 100 vrouwen van 30- tot en met 34-jarige leeftijd ongeveer 5 kinderen geboren. Tegenwoordig zijn er dat dubbel zoveel (figuur 4). De stijging van de vruchtbaarheid op oudere leeftijd kon echter de daling op jongere leeftijd niet volledig compenseren (Lesthaeghe & Willems 1999; Lesthaeghe 2001).

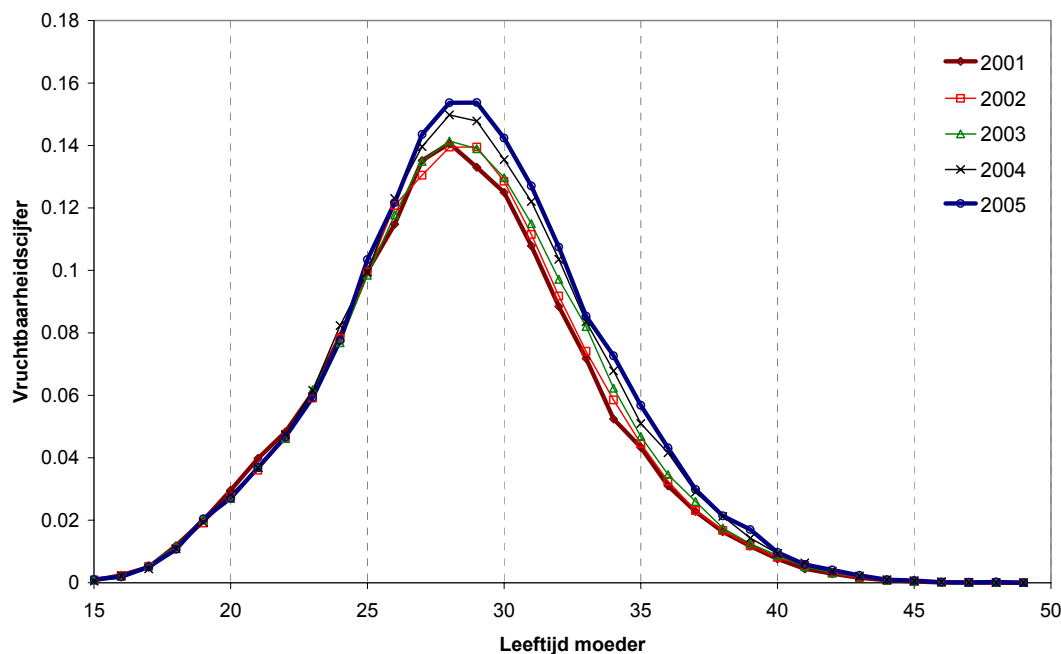
Kort samengevat heeft de vruchtbaarheid sinds de jaren 1970 dus twee evoluties ondergaan: ten eerste daalde het aantal kinderen per man of vrouw en dus de gezinsomvang, ten tweede was er sprake van een almaar verder uitstel van het eerste kind. De daling van de gemiddelde gezinsgrootte voltrok zich vooral in de jaren 1960 en '70. Sindsdien is het vooral een verhaal van voortdurend uitstel geworden.

3.3 Einde van het uitstel?

Het uitstel is in Vlaanderen minstens blijven voortduren tot in 2002 (Schoenmaeckers 2003). Sinds 2004 zijn er echter tekenen dat het uitstel niet alleen zijn grenzen heeft bereikt maar dat het misschien ook voor een stuk wordt terugschroefd. In 2004 lag de vruchtbaarheid van 25- tot 30-jarige vrouwen opmerkelijk hoger dan in de jaren daarvóór, vooral voor 27- tot en met 29-jarigen. Ook de cijfers voor 2005 lagen weer wat hoger (figuur 6).

Voor de 25- tot 30-jarigen noteren we dus twee jaar op rij een stijging van de vruchtbaarheid, terwijl de trend voor deze leeftijdscategorie sinds 1990 dalend was (figuur 4). Ondertussen blijft de trend van stijgende vruchtbaarheidscijfers voor 30-plussers voortduren als gevolg van het uitstel van geboorten door generaties net daarvóór.

Figuur 6. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers voor het Vlaamse Gewest, 2001-2005



Bron: Kind & Gezin, *Ikaros* en NIS. Eigen bewerkingen

Op wat langere termijn bekeken lijkt de stijging van de vruchtbaarheid van 25- tot 30-jarigen op het eerste gezicht misschien niet zo uitzonderlijk: ook gedurende de tweede helft van de jaren 1980 steeg het gemiddelde aantal geboorten per vrouw in deze leeftijdscategorie immers aanzienlijk (figuur 4). Toen ging het echter om een stijging van een heel andere aard: in de tweede helft van de jaren 1980 ging het om een recuperatie van eerder uitgestelde geboorten. Generaties die in het begin van de jaren 1980 20 tot 25 jaar oud waren, stelden hun eerste geboorte massaal uit tot op latere leeftijd. Vandaar de stijging bij 25- tot 30-jarigen in de tweede helft van de jaren 1980. De stijging van de vruchtbaarheid in deze leeftijdscategorie in de tweede helft van de jaren 1980 was dus nog een uiting van voortdurend uitstel. De recente stijging wijst daarentegen juist op het einde, of tenminste op een pauze, van het uitstel.

Daarmee is verklaard hoe het komt dat het totale vruchtbaarheidscijfer sinds 2001 aan het stijgen is. Het TVC is de som van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers. De voorbije decennia daalde dat cijfer omdat de daling van de vruchtbaarheid op

relatief jonge leeftijd niet volledig gecompenseerd werd door de stijging op oudere leeftijd. Sinds 2001 blijft enerzijds de trend van stijgende vruchtbaarheid boven de leeftijd van 30 jaar voortduren maar anderzijds is er ook een onverwachte stijging van de vruchtbaarheid onder de dertig jaar. Onder de dertig jaar was de trend tot en met 2001 dalend. De onverwachte stijging van de voorbije jaren in deze leeftijds-klasse suggereert dat de jongste generaties van potentiële moeders iets vroeger aan kinderen beginnen dan de generaties net voor hen.

Het valt af te wachten of er sprake is van een echte trendbreuk en of de lichte vervroeging van het moederschap zich de komende jaren doorzet bij jongere generaties. Als dat het geval zou zijn, dan mag ook in de komende jaren een stijging van het totale vruchtbaarheidscijfer verwacht worden. Dat wil echter helemaal niet zeggen dat er ook meer geboorten zullen zijn, want het ziet ernaar uit dat het aantal potentiële moeders zal gaan dalen (figuur 2). Enkel bij aanzienlijke stijgingen van de vruchtbaarheid (dus van het aantal kinderen per potentiële moeder) valt de komende jaren een verdere stijging van het aantal geboorten te verwachten.

De vervroeging van het moederschap bij de jongere generaties vertaalt zich vooralsnog niet in een verlaging van de gemiddelde leeftijd van de moeders bij de geboorten, vooral omdat ook de vruchtbaarheidscijfers van de 30-plussers blijven stijgen. Als gevolg daarvan steeg de gemiddelde moederschapsleeftijd zelfs nog lichtjes in Vlaanderen, van 28 jaar en enkele maanden in 2001 tot rond de 29 jaar in 2005 (afhankelijk van de berekeningswijze voor het gemiddelde, zie Tabel 2). De gemiddelde leeftijd ligt hoger bij Belgen dan bij vrouwen met een andere nationaliteit en dat bleef de voorbije jaren zo.

Tabel 2. Gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van hun kind in het Vlaamse Gewest, 2001-2005

		2001	2002	2003	2004	2005
Alle geboorten						
Feitelijk gemiddelde*	Totale bevolking	28.38	28.61	28.82	29.06	29.07
	Belgen	28.53	28.84	29.01	29.13	29.19
	Vreemdelingen	27.34	28.02	28.28	28.55	28.55
Verwacht op basis van leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers*	Totale bevolking	28.36	28.49	28.58	28.73	28.83
	Belgen	28.49	28.60	28.69	28.83	28.94
	Vreemdelingen	27.19	27.48	27.51	27.81	27.82
Eerste geboorten						
Feitelijk gemiddelde *	Totale bevolking	26.76	27.07	27.21	27.43	27.50
	Belgen	26.93	27.26	27.41	27.54	27.63
	Vreemdelingen	25.39	26.03	26.23	26.64	26.71
Verwacht op basis van leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers*	Totale bevolking	26.70	26.93	27.01	27.19	27.32
	Belgen	26.88	27.08	27.18	27.34	27.47
	Vreemdelingen	23.69	24.01	24.01	24.47	24.42

Bron: Kind & Gezin, *Ikaros*, eigen bewerkingen.

* Het feitelijke gemiddelde is het gewone rekenkundige gemiddelde van de leeftijd van de moeders (in aantal volle jaren) van de geregistreerde geboorten. Dit is *de facto* een gewogen gemiddelde in die zin dat het niet alleen door de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers beïnvloed wordt maar ook door het aantal potentiële moeders op elke leeftijd. Het gemiddelde dat op basis van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers verwacht wordt, is een ongewogen gemiddelde in die zin dat de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van elke leeftijd in gelijke mate in rekening gebracht worden. Dit ongewogen gemiddelde wordt dus niet beïnvloed door de aantallen potentiële moeders op elke leeftijd. Dit verklaart bijvoorbeeld het grote verschil tussen de feitelijk gemiddelde leeftijd bij de eerste geboorte bij vrouwen van vreemde nationaliteit enerzijds, en de verwachte gemiddelde leeftijd bij de eerste geboorten anderzijds: de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van vreemdelingen onder de 25 jaar liggen hoog, maar er zijn relatief weinig vreemdelingen onder de 25 jaar aanwezig in het Vlaamse Gewest, waardoor het aantal geboorten bij jonge vreemdelingen ondanks de hoge vruchtbaarheid relatief beperkt is.

4. Vruchtbaarheidscijfers naar nationaliteit

Europese vrouwen krijgen hun kinderen over het algemeen later dan vrouwen uit andere regio's van de wereld. Een mogelijke verklaring voor de gestegen vruchtbaarheid van min-30-jarigen zou dan ook kunnen zijn dat het aandeel van de vrouwen van vreemde nationaliteit in deze leeftijdscategorie gestegen zou zijn.

Als dat de verklaring is, dan zou dezelfde stijging niet te zien mogen zijn bij vrouwen van Belgische nationaliteit. Figuur 7 toont echter aan dat de vruchtbaarheid van 25- tot 30-jarigen in het Vlaamse Gewest ook gestegen is bij vrouwen met de Belgische nationaliteit, net als in de totale bevolking. De bijdrage van de vreemdelingen kan de stijging van de vruchtbaarheid dus hoogstens voor een deel verklaren.

De vruchtbaarheid van vrouwen zonder de Belgische nationaliteit ligt op elke leeftijd hoger dan die van de Belgische vrouwen. Het patroon voor de vreemdelingen is grilliger omdat door de lagere aantallen toevalsfluctuaties zwaarder doorwegen (figuur 8). De vruchtbaarheid is ook ruimer gespreid over uiteenlopende leeftijden dan bij Belgische vrouwen, wat onder andere het gevolg is van de grote culturele en demografische heterogeniteit van de bevolking met vreemde nationaliteit.

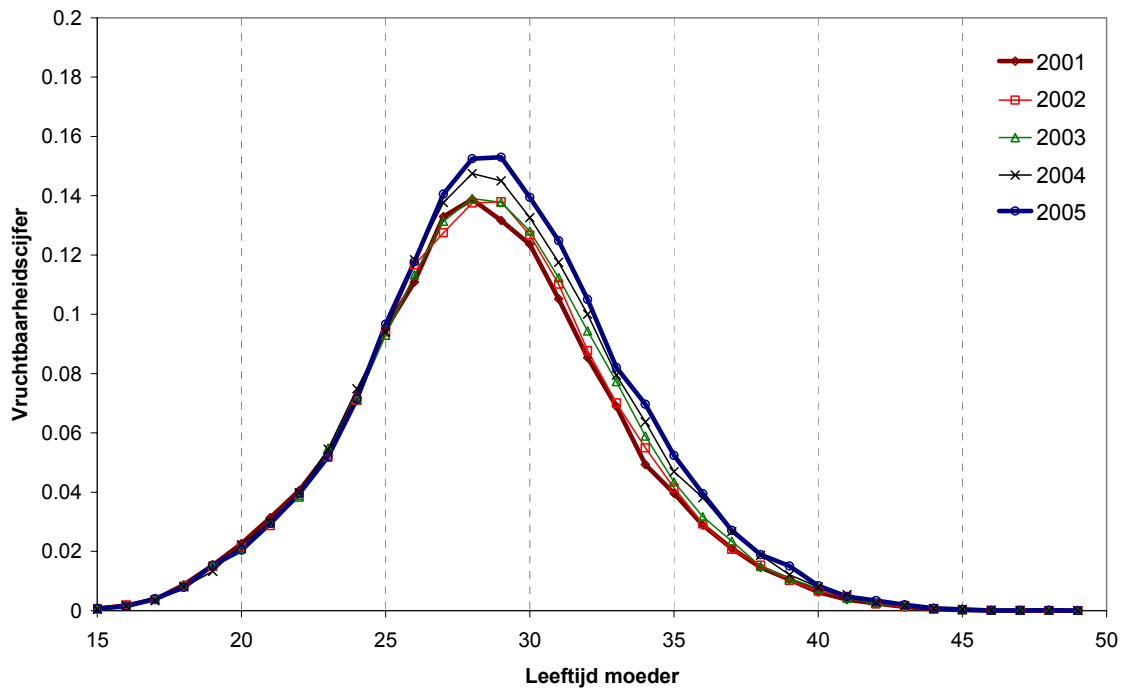
De impact van de bevolking met vreemde nationaliteit op de totale vruchtbaarheid is trouwens eerder beperkt, zoals te zien is in Tabel 3: het TVC van de Belgische vrouwen ligt in het Vlaamse Gewest slechts 0.09 à 0.10 eenheden lager dan het TVC van de totale bevolking. Die impact is in 2005 niet groter of kleiner dan in 2001. Het TVC is sterker gestegen bij de Belgen dan bij de vreemdelingen.

Tabel 3. Totale vruchtbaarheidscijfers in het Vlaamse Gewest naar nationaliteit, 2001-2005

	2001	2002	2003	2004	2005	Verschil 2005-2001
(1) Belgische nationaliteit	1.42	1.44	1.47	1.55	1.60	+0.18
(2) Vreemde nationaliteit	2.89	2.95	3.01	3.12	3.02	+0.13
(3) Totale bevolking	1.51	1.53	1.57	1.65	1.69	+0.18
(3)-(1)	0.09	0.09	0.10	0.10	0.09	+0.00

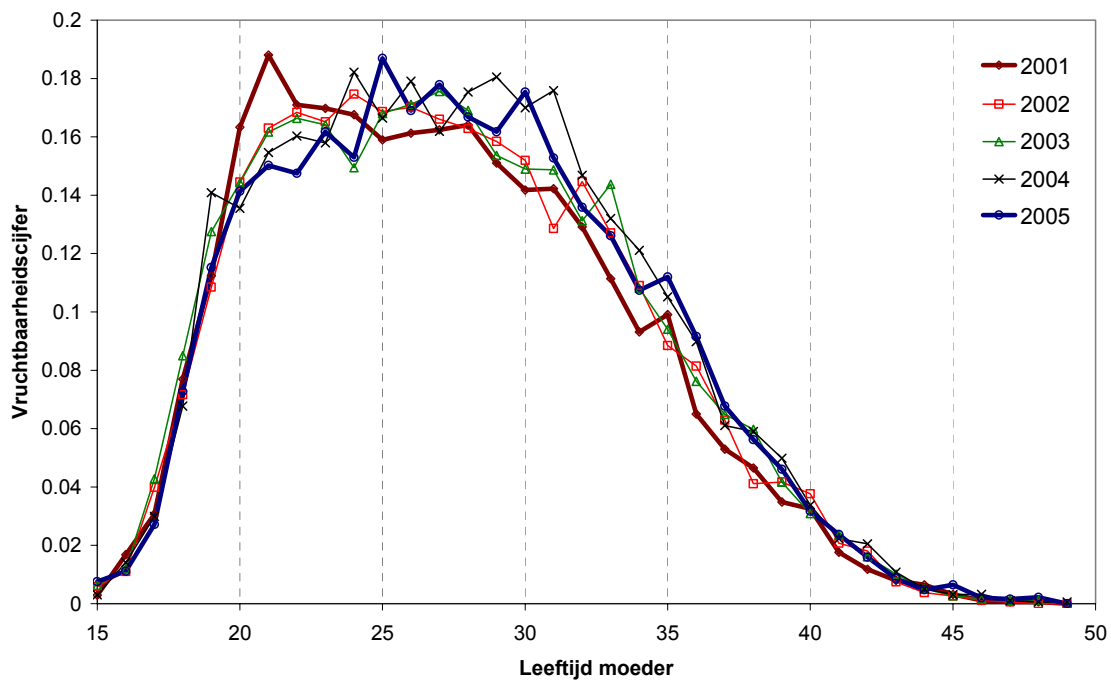
Bron: Kind & Gezin, *Ikaros* en NIS. Eigen bewerkingen

Figuur 7. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van vrouwen met Belgische nationaliteit in het Vlaamse Gewest, 2001-2005



Bron: Kind & Gezin, *Ikaros* en NIS. Eigen bewerkingen

Figuur 8. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van vrouwen met niet-Belgische nationaliteit in het Vlaamse Gewest, 2001-2005



Bron: Kind & Gezin, *Ikaros* en NIS. Eigen bewerkingen

Een bijkomende opmerking zou kunnen zijn dat, als gevolg van naturalisaties, het percentage vrouwen van buitenlandse oorsprong in de bevolking met Belgische nationaliteit is toegenomen. Als vrouwen van buitenlandse origine die de Belgische nationaliteit verworven hebben een vruchtbaarheidspatroon hebben dat eerder lijkt op dat van de bevolking van vreemde nationaliteit, dan zou dat mogelijk de evolutie van de vruchtbaarheid van de Belgen kunnen verklaren.

Omdat er geen cijfers beschikbaar zijn over de samenstelling van de bevolking naar geslacht, leeftijd en oorspronkelijke nationaliteit, kunnen we geen aparte vruchtbaarheidscijfers berekenen naargelang van de nationaliteit van de moeder bij haar geboorte. Dankzij de gegevens van *Kind & Gezin* kennen we echter wel de oorspronkelijke nationaliteit van de moeders van de geregistreerde geboorten.

Het aandeel van de geboorten bij Belgische moeders van vreemde origine in het totale aantal geboorten bij Belgische moeders is gegroeid van 4,37% in 2001 tot 6,50% in 2005 (tabel 4). Apart per leeftijdscategorie bekeken was de stijging het grootst bij 35- tot en met 39-jarigen. In tweede orde steeg het aandeel ook relatief sterk bij de 25- tot en met 29-jarigen. Men kan zich daarom de vraag stellen of de stijging van de vruchtbaarheid bij vrouwen met Belgische nationaliteit volledig op het conto kan geschreven worden van de vrouwen die bij hun geboorte de Belgische nationaliteit nog niet hadden.

Tabel 4. Aandeel van de geboorten bij Belgische moeders van vreemde origine in het totale aantal geboorten bij Belgische moeders in het Vlaamse Gewest, 2001-2005

	Leeftijd moeder						
	Alle leeftijden	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40+
2001	4,37%	7,54%	8,73%	3,68%	3,03%	4,55%	9,46%
2002	5,04%	6,63%	9,60%	4,48%	3,67%	4,95%	7,73%
2003	5,74%	7,60%	10,04%	5,07%	4,33%	6,20%	9,99%
2004	6,04%	6,96%	9,96%	5,36%	4,85%	6,42%	10,00%
2005	6,50%	7,51%	10,03%	5,99%	5,20%	7,20%	11,71%
Groei 2005-2001	+2,13%	-0,03%	+1,30%	+2,31%	+2,17%	+2,66%	+2,26%

Bron: Kind & Gezin, *Ikaros* en NIS. Eigen bewerkingen

Voor een antwoord op die vraag berekenen we de bijdrage van de geboorten bij autochtone vrouwen van Belgische nationaliteit aan de leeftijdsspecifieke en totale

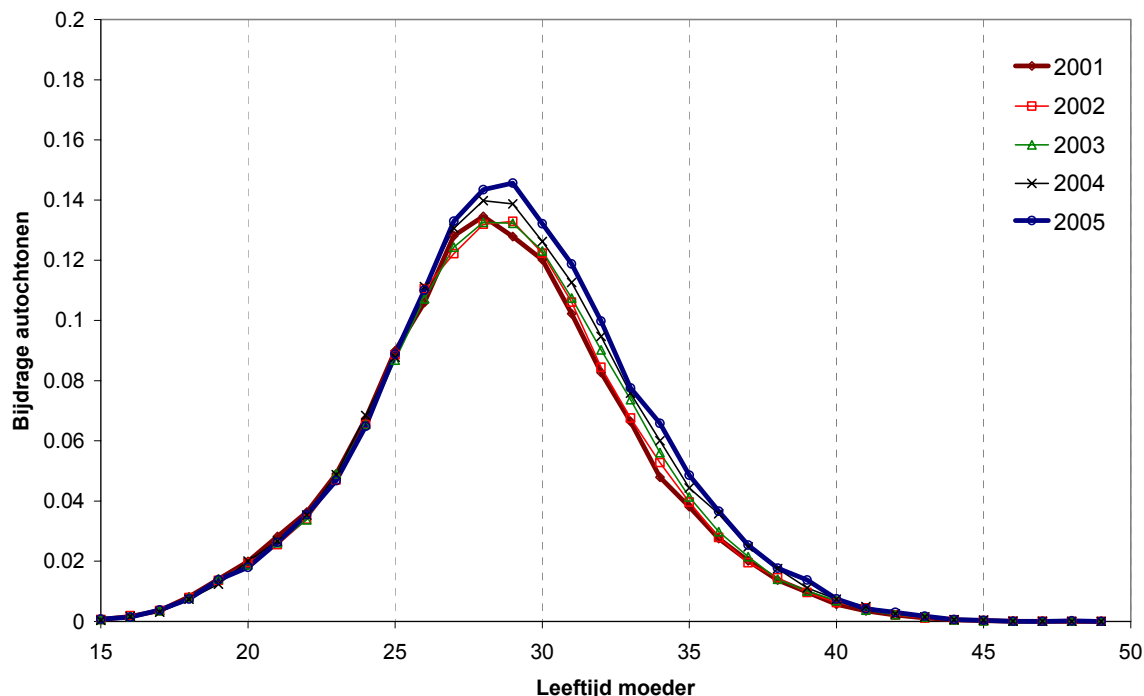
vruchtbaarheidscijfers van de totale groep van vrouwen met Belgische nationaliteit (dus de autochtone plus de genaturaliseerde Belgische vrouwen). Om deze bijdrage te berekenen tellen we enkel de geboorten bij vrouwen met oorspronkelijke Belgische nationaliteit mee in de berekening van de vruchtbaarheidscijfers. Met de bijdrage van de autochtoon Belgische vrouwen bedoelen we dus de vetgedrukte linkerterm van de volgende formule voor de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van de Belgische vrouwen:

$$LVC_{Belgen} = \frac{\text{Aantal geboorten bij autochtoon Belgische vrouwen van leeftijd } x}{\text{Aantal Belgische vrouwen van leeftijd } x} + \frac{\text{Aantal geboorten bij genaturaliseerde Belgische vrouwen van leeftijd } x}{\text{Aantal Belgische vrouwen van leeftijd } x}$$

Die linkerterm kan alleen stijgen ofwel als de vruchtbaarheid van de autochtone Belgische vrouwen gestegen is, ofwel als het aandeel van de genaturaliseerde vrouwen in de totale groep van vrouwen met de Belgische nationaliteit gedaald is. In wat volgt gaan we uit van de veronderstelling dat het aandeel van de genaturaliseerde vrouwen in de bevolking *niet* gedaald is.

Als de stijging van de vruchtbaarheid bij de Belgen enkel te wijten zou zijn aan de genaturaliseerde vrouwen, dan zou de bijdrage van de autochtoon Belgische vrouwen niet gestegen mogen zijn. In figuur 9 is te zien dat dat echter wél het geval is: ook als we bij de berekening van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheid enkel geboorten bij autochtone vrouwen in rekening brengen, zien we de vruchtbaarheidscijfers stijgen, in het bijzonder in de leeftijdscategorie van 27 tot en met 29 jaar. Het eerder gesignaleerde einde van het uitstelgedrag blijkt zich dus ook voor te doen bij de geboren en getogen Belgen.

Figuur 9. Bijdrage van de vrouwen van oorspronkelijk Belgische nationaliteit aan de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van de gehele bevolking met Belgische nationaliteit in het Vlaamse Gewest, 2001-2005



Bron: Kind & Gezin, *Ikaros* en NIS. Eigen bewerkingen

5. Hogere vruchtbaarheid, grotere gezinnen?

De stijging van het TVC van de jongste kalenderjaren betekent niet noodzakelijk dat de jongste generaties gemiddeld terug wat meer kinderen zullen krijgen dan vrouwen uit de net iets oudere generaties. Het is goed denkbaar dat vrouwen die hun kind nu op wat jongere leeftijd krijgen, ook wat vroeger met kinderen zullen stoppen, zonder op het einde van de rit méér kinderen te krijgen. Het is dus goed denkbaar dat het geboortecijfer op oudere leeftijd de komende jaren zal afvlakken of zelfs zal gaan dalen.

Tot nu toe zijn er geen aanwijzingen dat de verhoging van het TVC impliceert dat de gezinnen gemiddeld terug ietsje groter zouden worden. Zo is het aandeel van de eerste geboorten in het totale aantal geboorten sinds 2001 toegenomen terwijl het aandeel van de derde geboorten en geboorten van hogere rang licht is afgenomen ten

opzichte van 2001 (tabel 5). Dit geldt zowel voor vreemdelingen als voor Belgen, hoewel het aandeel van de geboorten van hogere rang bij de vreemdelingen over het algemeen hoger ligt. Bij de Belgen is ongeveer 12% van de geboorten een derde geboorte voor de vrouw, bij de vreemdelingen is dat rond de 15%. Bij hogere rang is het verschil groter: slechts 5% van de geboorten bij vrouwen van Belgische nationaliteit is van geboorterang vier of hoger. Bij de vrouwen van vreemde nationaliteit die in het Vlaamse Gewest wonen is dat aandeel gedaald van ruim 12% in 2001 tot 10% in 2005.

Figuur 10 laat zien dat de stijging van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers, en met name die van de 25- tot 30-jarige vrouwen, vooral een kwestie is van meer éérste geboorten. In 2004 stegen de leeftijdsspecifieke cijfers voor tweede geboorten niet of nauwelijks. In 2005 was er bij de tweede geboorten al wél een stijging zichtbaar. Deze stijging volgde logischerwijze op die van de eerste geboorten in 2004. Het valt af te wachten of er de komende jaren ook een verhoging van de vruchtbaarheidscijfers voor hogere geboorterangen zal komen.

Ook al zijn er tot nu toe geen tekenen dat de gemiddelde gezinsgrootte in Vlaanderen terug zou gaan stijgen, voor generaties die nu lichtjes vroeger aan hun eerste kind beginnen, valt op het einde van de rit toch wel een iets hogere gemiddelde gezinsgrootte te verwachten. Drastisch uitstel leidt soms onbedoeld tot afstel, bijvoorbeeld door fertiliteitsproblemen op hogere leeftijd. Vroeger starten kan in zekere mate zo'n onbedoeld afstel voorkomen, waardoor de finale descendentie van de generatie uiteindelijk net iets hoger zou liggen.

Tabel 5. Geboorten naar nationaliteit en geboorterang in het Vlaamse Gewest, percentages, 2001-2005*

Nationaliteit	Geboorterang	Jaar				
		2001	2002	2003	2004	2005
Belgen	1ste	% 46.11	% 47.24	% 47.66	% 48.61	% 48.15
	2de	35.92	35.67	35.03	34.25	34.60
	3de	12.62	12.01	12.17	11.98	12.15
	4de en +	5.35	5.09	5.14	5.15	5.10
	Totaal	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Vreemdelingen	1ste	% 41.73	% 40.61	% 43.24	% 44.02	% 44.38
	2de	30.13	31.64	31.68	30.35	30.71
	3de	15.58	15.48	14.13	14.73	14.59
	4de en +	12.56	12.26	10.94	10.91	10.32
	Totaal	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Totale bevolking	1ste	% 45.57	% 46.28	% 47.04	% 48.01	% 47.62
	2de	35.20	35.19	34.59	33.74	34.09
	3de	12.99	12.49	12.44	12.34	12.50
	4de en +	6.24	6.04	5.93	5.91	5.79
	Totaal	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

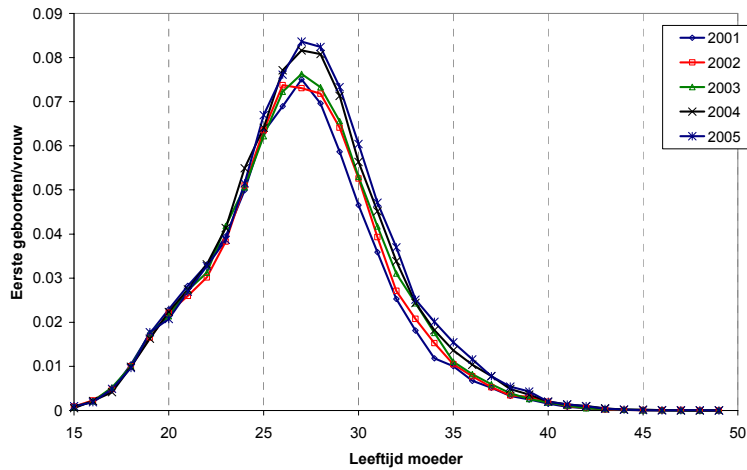
* Geboorterang verwijst naar het aantal geboorten dat al heeft plaatsgevonden bij de moeder.

Meerlingen krijgen dezelfde geboorterang toegewezen.

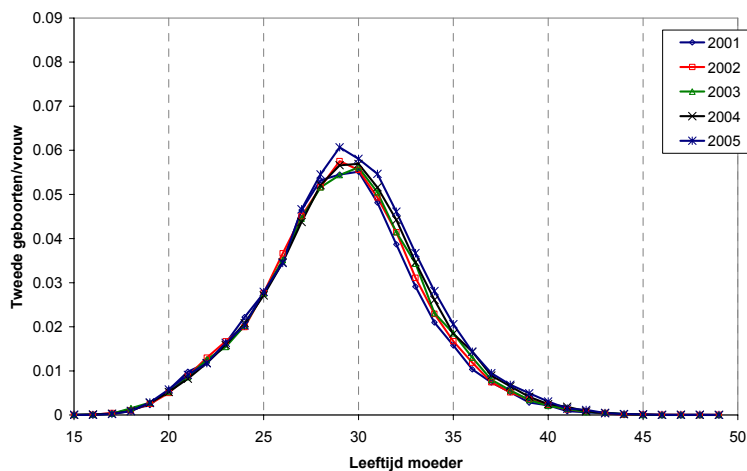
Bron: Kind & Gezin, *Ikaros*, eigen bewerkingen.

Figuur 10. Leeftijds- en rangspecifieke vruchtbaarheidscijfers van het Vlaamse Gewest, 2001-2005

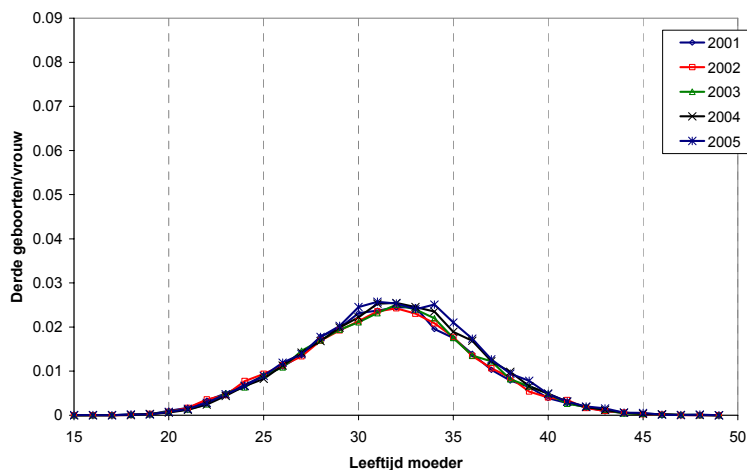
A. Eerste geboorten



B. Tweede geboorten



C. Geboorten van derde en hogere rang



6. Regionale verschillen

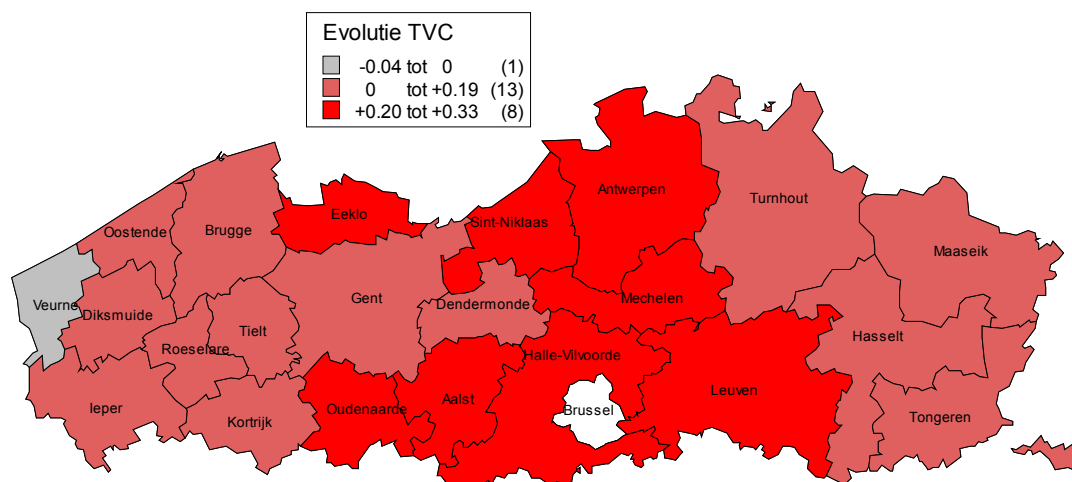
De stijging van de vruchtbaarheidscijfers tussen 2001 en 2005 was niet beperkt tot één of enkele arrondissementen: het totale vruchtbaarheidscijfer steeg in alle arrondissementen van het Vlaamse Gewest, behalve in het arrondissement Veurne (zie tabel 6 en kaart 1). De groei was over het algemeen het sterkst in de centraal gelegen arrondissementen van Vlaanderen en zwakker in de oostelijke en westelijke arrondissementen (kaart 1).

Tabel 6. Totale vruchtbaarheidscijfers per provincie en arrondissement en naar nationaliteit, Vlaamse Gewest, 2001 en 2005

Arrondissementen	Totale bevolking			Belgen			Vreemdelingen		
	2001	2005	Vershil	2001	2005	Vershil	2001	2005	Vershil
Prov. Antwerpen	1.57	1.78	+0.21	1.41	1.61	+0.20	3.46	3.52	+0.06
Antwerpen	1.66	1.87	+0.21	1.42	1.64	+0.22	3.62	3.67	+0.05
Mechelen	1.55	1.76	+0.21	1.43	1.63	+0.20	4.19	4.13	-0.06
Turnhout	1.41	1.60	+0.19	1.38	1.55	+0.17	2.12	2.41	+0.29
Prov. Vlaams-Brabant	1.41	1.68	+0.27	1.36	1.63	+0.27	2.02	2.25	+0.23
Halle-Vilvoorde	1.37	1.69	+0.32	1.30	1.63	+0.33	2.09	2.32	+0.23
Leuven	1.47	1.68	+0.21	1.44	1.64	+0.20	2.05	2.24	+0.19
Prov. West-Vlaanderen	1.53	1.67	+0.14	1.48	1.63	+0.15	3.36	3.18	-0.18
Brugge	1.41	1.58	+0.17	1.38	1.56	+0.18	2.60	2.28	-0.32
Diksmuide	1.61	1.77	+0.16	1.58	1.75	+0.17	4.64	3.03	-1.61
Ieper	1.63	1.78	+0.15	1.58	1.74	+0.16	3.39	3.57	+0.18
Kortrijk	1.56	1.72	+0.16	1.50	1.65	+0.15	3.69	3.88	+0.19
Oostende	1.57	1.61	+0.04	1.48	1.55	+0.07	4.77	3.41	-1.36
Roeselare	1.54	1.71	+0.17	1.51	1.67	+0.16	4.26	4.19	-0.07
Tielt	1.55	1.74	+0.19	1.52	1.71	+0.19	3.84	4.42	+0.58
Veurne	1.53	1.50	-0.03	1.50	1.49	-0.01	2.47	2.12	-0.35
Prov. Oost-Vlaanderen	1.51	1.68	+0.17	1.44	1.59	+0.15	3.43	3.62	+0.19
Aalst	1.33	1.57	+0.24	1.29	1.51	+0.22	3.61	3.90	+0.29
Dendermonde	1.53	1.70	+0.17	1.45	1.64	+0.19	4.44	3.87	-0.57
Eeklo	1.38	1.66	+0.28	1.37	1.63	+0.26	2.12	3.81	+1.69
Gent	1.59	1.68	+0.09	1.50	1.57	+0.07	3.23	3.39	+0.16
Oudenaarde	1.56	1.77	+0.21	1.53	1.71	+0.18	3.18	4.24	+1.06
Sint-Niklaas	1.56	1.79	+0.23	1.45	1.67	+0.22	3.97	4.16	+0.19
Prov. Limburg	1.46	1.55	+0.09	1.39	1.47	+0.08	2.28	2.42	+0.14
Hasselt	1.48	1.60	+0.12	1.39	1.52	+0.13	2.52	2.84	+0.32
Maaseik	1.51	1.52	+0.01	1.47	1.44	-0.03	2.16	2.26	+0.10
Tongeren	1.39	1.48	+0.09	1.30	1.42	+0.12	2.08	2.01	-0.07

Bron: Kind & Gezin, Ikaros en NIS. Eigen bewerkingen

Kaart 1. Evolutie tussen 2001 en 2005 van de totale vruchtbaarheids- cijfers van de arrondissementen van het Vlaamse Gewest



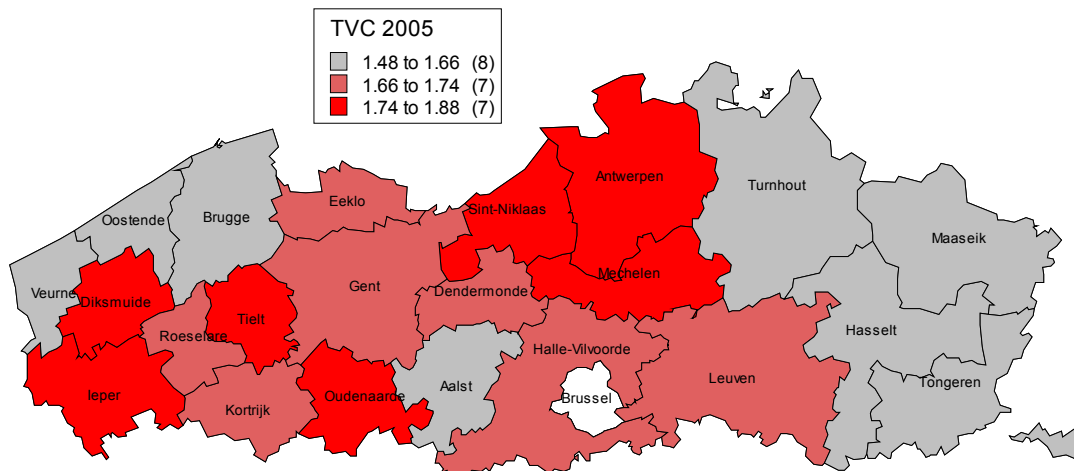
Bron: Kind & Gezin, Ikaros en NIS. Eigen bewerkingen

6.1 Totale vruchtbaarheidscijfers

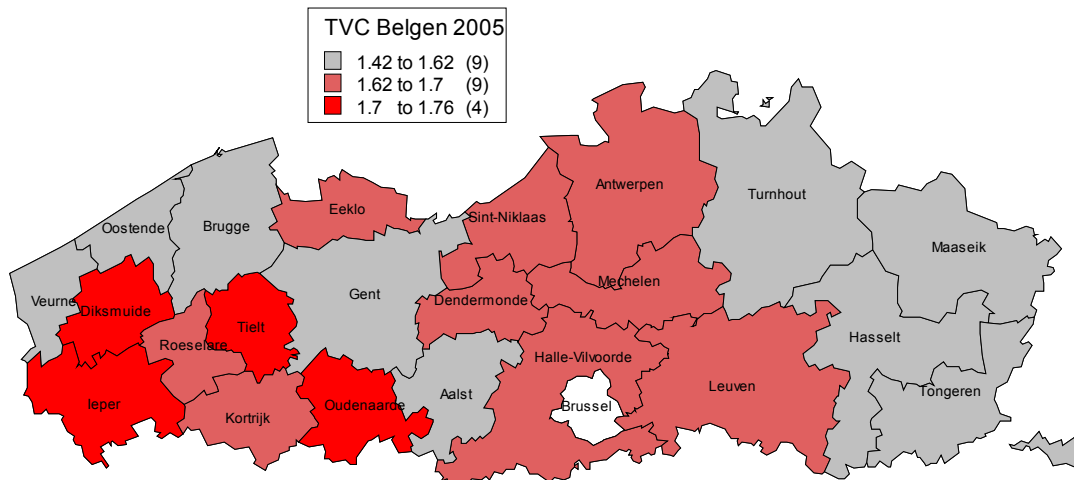
De provincie Antwerpen had de hoogste vruchtbaarheidscijfers, zowel in 2001 als in 2005. Meer bepaald was de vruchtbaarheid relatief hoog in de arrondissementen Antwerpen en Mechelen. Het vruchtbaarheidsniveau van het arrondissement Turnhout sluit eerder aan bij de lagere cijfers van de Limburgse arrondissementen. In 2001 was de vruchtbaarheid in Vlaams-Brabant het laagst, maar door de sterke stijging in Vlaams-Brabant en de zeer geringe stijging in Limburg had die laatste provincie in 2005 de laagste vruchtbaarheid van alle Vlaamse provincies (tabel 6 en kaart 2).

Aan de andere kant van het land hadden ook de kustarrondissementen in 2005 een lage vruchtbaarheid (kaart 2). De provincie West-Vlaanderen als geheel haalt echter een aanzienlijk hoger niveau dan Limburg, vooral door de hoge vruchtbaarheidscijfers in de arrondissementen Diksmuide, Ieper en Tielt. Ook Oost-Vlaanderen is zeer heterogeen, met hoge cijfers in Oudenaarde en Sint-Niklaas en lage cijfers in Aalst.

Kaart 2. Totale vruchtbaarheidscijfers van de arrondissementen van het Vlaamse Gewest in 2005



Kaart 3. Totale vruchtbaarheidscijfers van de Belgische vrouwen in de arrondissementen van het Vlaamse Gewest in 2005



Bron: Kind & Gezin, *Ikaros* en NIS. Eigen bewerkingen

Ook wanneer we ons beperken tot de Belgische vrouwen was de vruchtbaarheid in 2005 het laagst in Limburg en in de arrondissementen aan de kust (kaart 3). Verder was de vruchtbaarheid van de Belgen ook relatief laag in de arrondissementen Gent en Aalst. De arrondissementen Antwerpen, Mechelen en Sint-Niklaas behoren tot de groep met de hoogste vruchtbaarheid wanneer ook de vrouwen zonder de Belgische nationaliteit meegeteld worden. In deze arrondissementen is de impact van de

vreemdelingen op het TVC het grootst. Zonder de vreemdelingen zakken zij naar de groep met gematigde vruchtbaarheid. Het zijn de Belgen in het westen van Vlaanderen, meer bepaald in de arrondissementen Diksmuide, Ieper, Tielt en het Oost-Vlaamse Oudenaarde, die de koppositie innemen.

Zoals gezegd was de stijging van de vruchtbaarheidscijfers in Vlaanderen zeker niet beperkt tot de vreemdelingen. De vruchtbaarheid van de Belgische vrouwen steeg in alle arrondissementen behalve Veurne en Maaseik. Bij de vreemdelingen daalde de vruchtbaarheid in 7 van de 22 arrondissementen (tabel 6).

6.2 Leeftijdsspecifieke cijfers

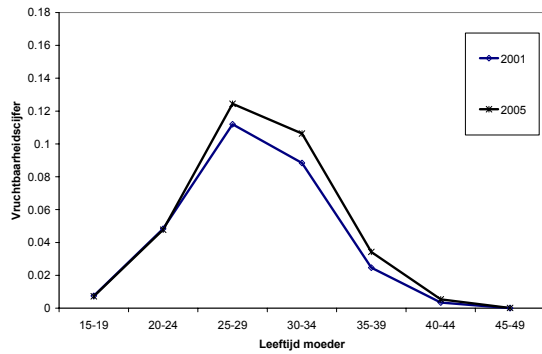
Figuur 11 geeft de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van de Belgische vrouwen, apart voor elk van de 22 Vlaamse arrondissementen. In sommige provincies is het patroon van de verschillende arrondissementen tamelijk homogeen. Vooral de West-Vlaamse arrondissementen hebben een gemeenschappelijke, kenmerkende eigenschap: in West-Vlaanderen is de vruchtbaarheid opvallend sterk geconcentreerd bij de 25- tot 30-jarige vrouwen. Zo'n concentratie is er in elk Vlaams arrondissement min of meer, maar in West-Vlaanderen is de concentratie extra sterk. Blijkbaar is het uitstelgedrag in deze provincie het minst doorgedrongen. Van een eventuele ommekeer in het uitstelgedrag is er dan ook geen sprake in deze provincie. Het omgekeerde is veeleer het geval (zie figuur 12).

Ook in Limburg wijzen de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van Belgische vrouwen veeleer op méér dan op minder uitstel: de vruchtbaarheid stijgt er enkel bij vrouwen boven de 30 jaar. In Maaseik en in mindere mate in Tongeren was er tussen 2001 en 2005 zelfs sprake van een daling van de vruchtbaarheid van 20- tot 30-jarige vrouwen. Het voortdurende uitstel verklaart de lage Limburgse vruchtbaarheid.

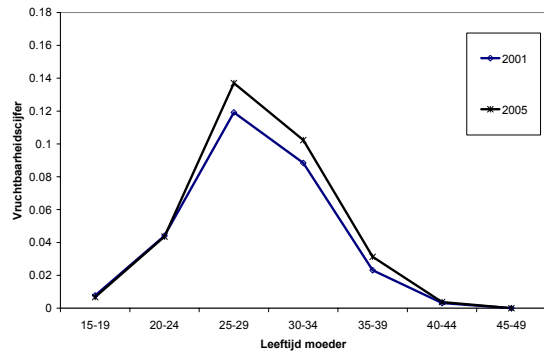
In de provincie Antwerpen bleef de stijging van de vruchtbaarheidscijfers bij min-30-jarigen beperkt tot de arrondissementen Antwerpen en Mechelen. In Turnhout was er, zoals in Limburg, vooral sprake van een stijging bij de plus-30-jarigen. Ook in de Antwerpse Kempen is er dus (nog) geen sprake van een einde aan het uitstellen van kinderen onder Belgische vrouwen.

Figuur 11. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van Belgische vrouwen naar arrondissement, Vlaamse Gewest, 2001 en 2005

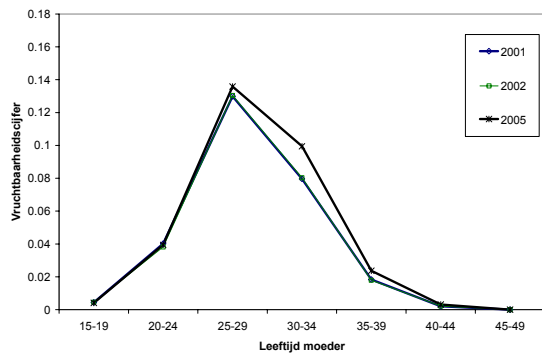
Antwerpen



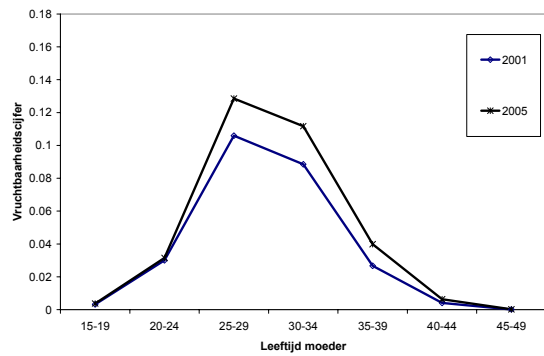
Mechelen



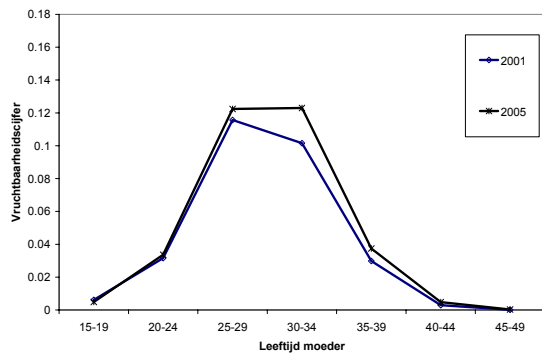
Turnhout



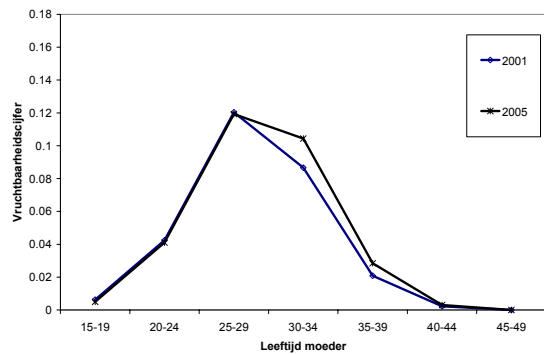
Halle-Vilvoorde



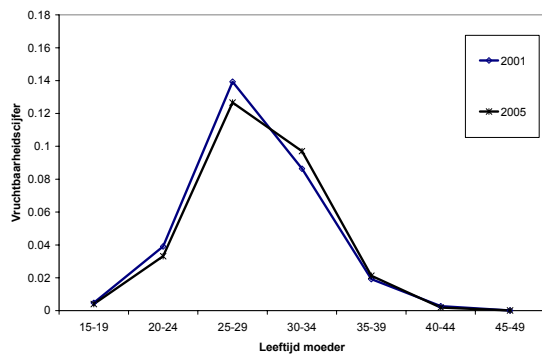
Leuven



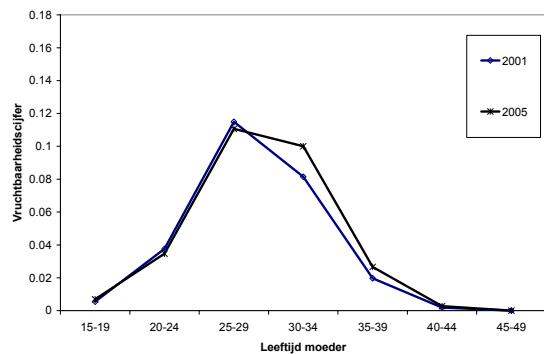
Hasselt



Maaseik

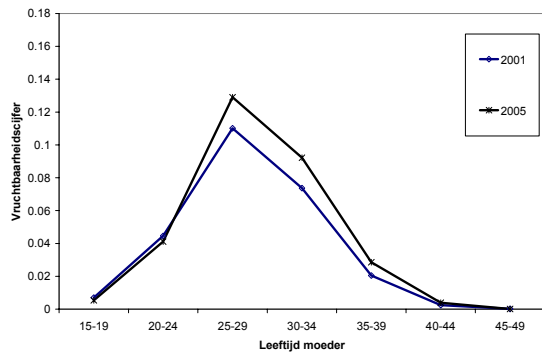


Tongeren

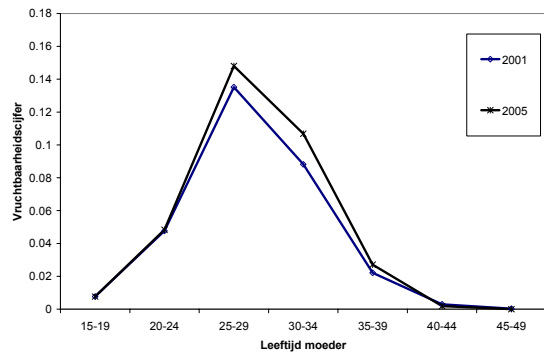


Figuur 11 (vervolg).

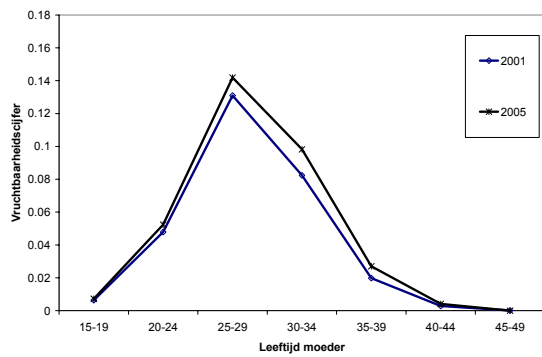
Aalst



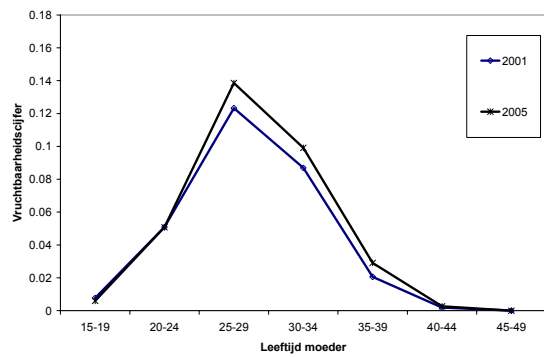
Oudenaarde



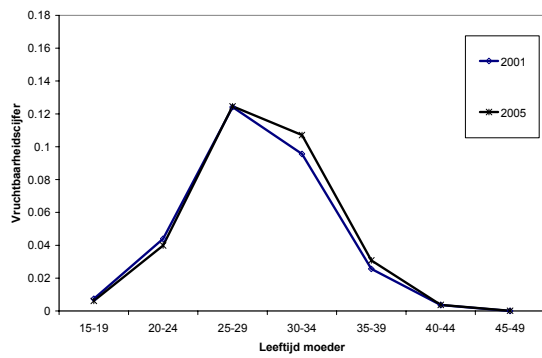
Sint-Niklaas



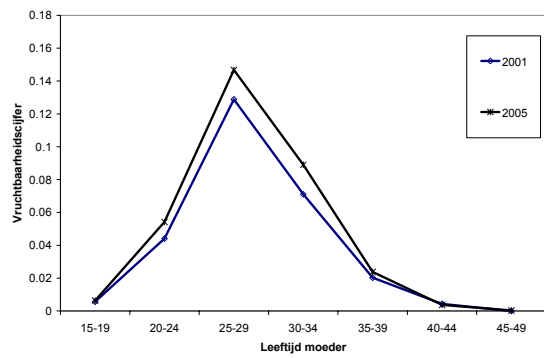
Dendermonde



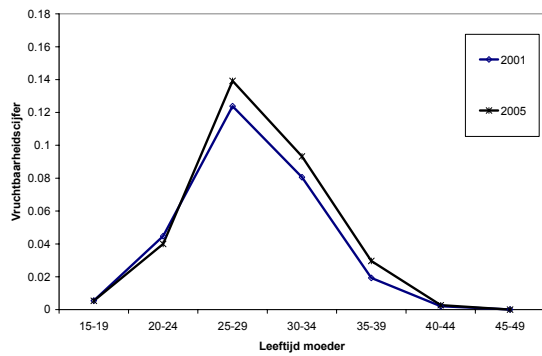
Gent



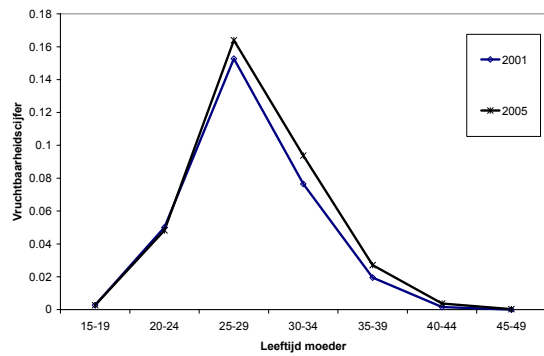
Eeklo



Brugge

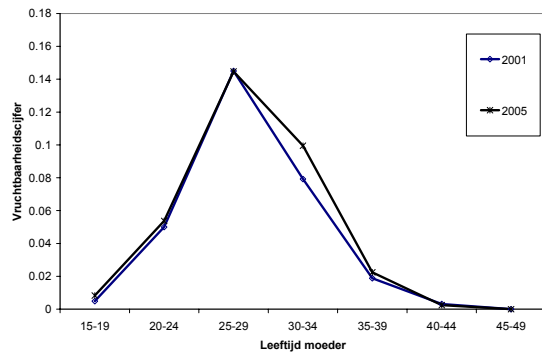


Tielt

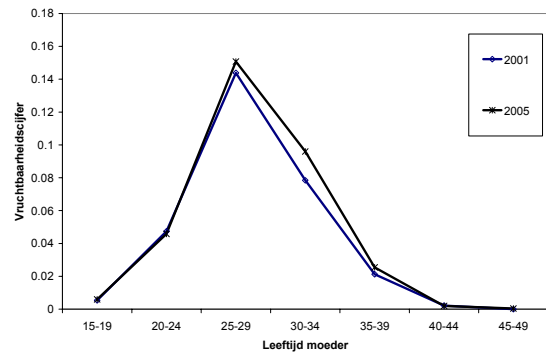


Figuur 11 (vervolg).

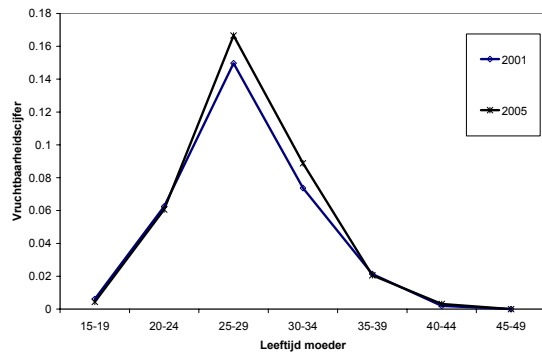
Roeselare



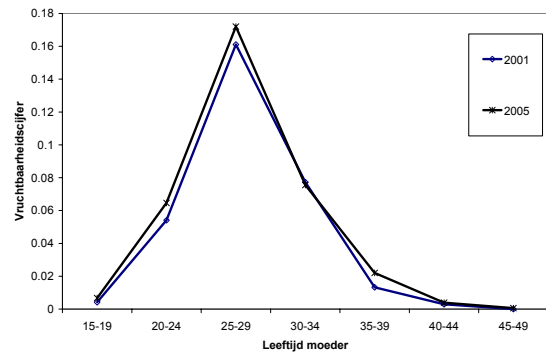
Kortrijk



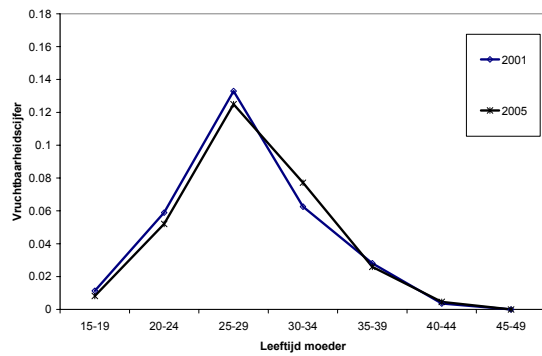
Ieper



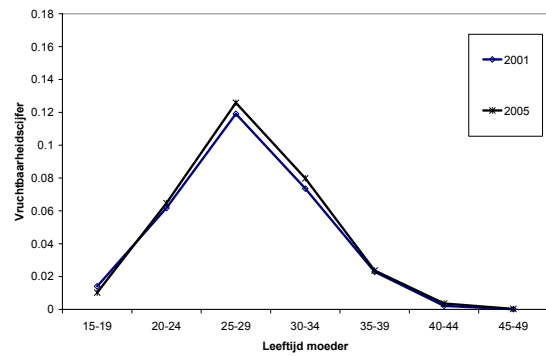
Diksmuide



Veurne

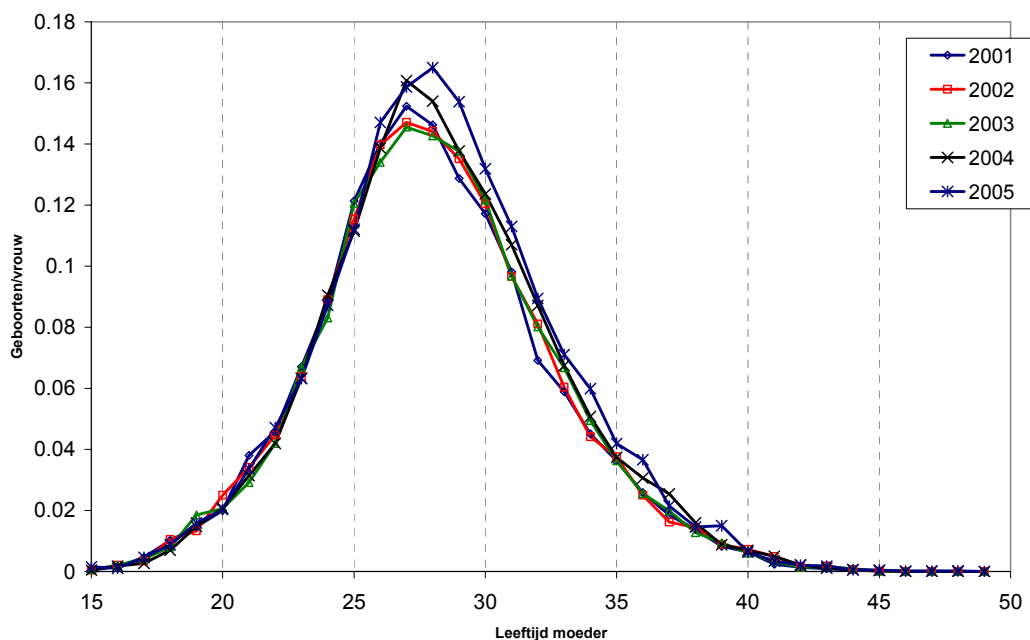


Oostende



Bron: Kind & Gezin, Ikaros en NIS. Eigen bewerkingen

Figuur 12. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van de Belgen in de provincie West-Vlaanderen, 2001-2005



Bron: Kind & Gezin, *Ikaros* en NIS. Eigen bewerkingen

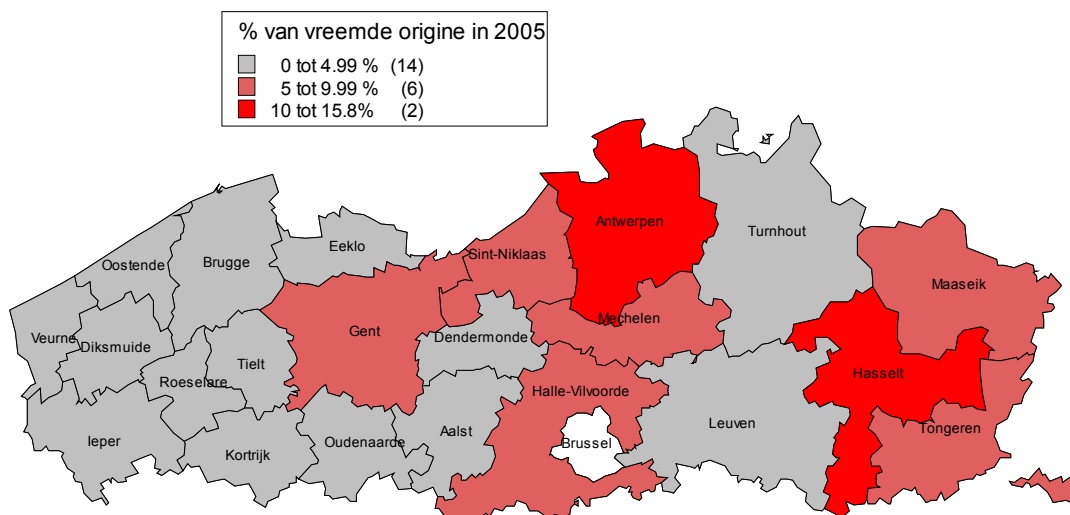
In het Vlaams-Brabantse Halle-Vilvoorde steeg de vruchtbaarheid tussen 2001 en 2005 zowel bij min-30- als bij plus-30-jarigen sterk, terwijl de stijging in Leuven vooral voor plus-30-jarigen gold. In Oost-Vlaanderen, ten slotte, was er in alle arrondissementen behalve Gent een stijging bij zowel de 25- tot 30-jarigen als bij de 30-plussers. In Gent bleef de stijging beperkt tot vrouwen van 30 jaar of ouder.

6.3 De bijdrage van genaturaliseerde Belgen

Omdat we de nodige gegevens over de samenstelling van de bevolking niet ter beschikking hebben, is het niet mogelijk om aparte vruchtbaarheidscijfers te berekenen voor genaturaliseerde vrouwen enerzijds en voor vrouwen die van bij hun geboorte de Belgische nationaliteit hadden anderzijds. De cijfers van Kind & Gezin geven echter wél informatie over de oorspronkelijke nationaliteit van de moeders. Op basis daarvan kunnen we het percentage geboorten bij Belgische moeders van

vreemde oorsprong in het totale aantal geboorten bij Belgische moeders berekenen. Kaart 4 geeft een overzicht van deze cijfers voor de Vlaamse arrondissementen.

Kaart 4. Aandeel van de geboorten bij Belgische moeders van vreemde origine in het totale aantal geboorten bij Belgische moeders, Vlaamse Gewest, 2005



Bron: Kind & Gezin, *Ikaros*. Eigen bewerkingen

In West-Vlaanderen lag het percentage geboorten bij moeders van vreemde origine maar Belgische nationaliteit in 2005 in alle arrondissementen onder de 5%, met als hoogste cijfers 3,2% en 2,3% in respectievelijk Kortrijk en Oostende. Ook Turnhout en Leuven zitten onder de 5%. De hoogste percentages geboorten bij genaturaliseerde moeders waren die van Hasselt en Antwerpen, respectievelijk 15,7% en 12,1%. In de andere Limburgse arrondissementen en in Mechelen lag dit percentage rond de 7 à 8%. Verder liggen de aandelen geboorten bij genaturaliseerde Belgen ook in de arrondissementen Gent, Sint-Niklaas en Halle-Vilvoorde tussen de 5 en de 10%.

In de meeste arrondissementen is het percentage geboorten bij genaturaliseerde Belgen tussen 2001 en 2005 gestegen maar, zoals aangetoond in paragraaf 4, kan dit de stijging van het totale vruchtbaarheidscijfer bij de Belgen maar ten dele verklaren.

7. Conclusies, interpretaties en speculaties

De stijging van het aantal geboorten in het Vlaamse Gewest tussen 2001 en 2005 was niet het resultaat van een stijging van het aantal vrouwen op vruchtbare leeftijd maar van een stijging van de periodevruchtbaarheid. De periodevruchtbaarheid is het aantal kinderen dat er gemiddeld per vrouw en per jaar wordt voortgebracht.

7.1 Vaststellingen

Er was tussen 2001 en 2005 meer bepaald een opmerkelijke stijging van het totale vruchtbaarheidscijfer: van 1,51 kinderen per vrouw in 2001 tot 1,69 in 2005. Het is van 1981 geleden dat het Vlaamse Gewest dit vruchtbaarheidsniveau nog haalde.

De stijging van het totale vruchtbaarheidscijfer is het gevolg van een voortdurende stijging van de vruchtbaarheid van 30-plussers, sinds 2004 gecombineerd met een stijging van de vruchtbaarheid van vrouwen onder de 30 jaar. Het eerste element is niets nieuws, want de vruchtbaarheid van 30-plussers stijgt in Vlaanderen al sinds 1985. Deze stijging was het gevolg van het almaar méér uitstellen van geboorten: net als in andere Europese regio's kregen Vlaamse vrouwen hun eerste kind op steeds hogere leeftijd. De stijging van de vruchtbaarheid boven de 30 jaar was dus het gevolg van de recuperatie van eerder uitgestelde geboorten. Deze recuperatie was echter tot voor kort onvoldoende om de daling van de vruchtbaarheid van vrouwen onder de 30 jaar te compenseren. In 2004 was er echter voor het eerst sinds 1990 sprake van een stijging van de vruchtbaarheid van 25- tot 30-jarigen, terwijl de vruchtbaarheid van 20- tot 25-jarigen na jaren van daling stabiliseerde. Dit wijst er op dat er een einde is gekomen aan het almaar verder uitstellen van het eerste kind en dat het uitstel mogelijk door de jongste generaties wat wordt teruggeschroefd. Of deze evolutie zich de komende jaren zal doorzetten, valt uiteraard nog af te wachten.

De stijging van het totale vruchtbaarheidscijfer betekent niet noodzakelijk dat de jongste generaties gemiddeld terug wat meer kinderen zullen krijgen dan de generaties net daarvóór. Het TVC van een bepaald jaar is immers de som van leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van verschillende generaties. Het is goed denkbaar dat de meeste vrouwen die hun kind nu op wat jongere leeftijd krijgen, ook

wat vroeger met kinderen zullen stoppen, zonder op het einde van de rit méér kinderen te krijgen. Strikt genomen kunnen we ons op dit moment nog maar enkel over de timing van kinderen bij de jongste generaties uitspreken, nog niet over hun uiteindelijke gezinsgrootte. In de mate dat minder doorgedreven uitstel ook tot minder onbedoeld afstel leidt, valt wel een lichte stijging van de gemiddelde gezinsgrootte te verwachten bij de jongste generaties.

Voorlopig vertaalt het einde van (of de pauze in) het uitstel zich nog niet in een daling van de gemiddelde leeftijd van de moeder bij de eerste geboorte. Dat komt doordat de stijging van het aantal eerste geboorten bij min-30-jarigen gecompenseerd wordt door de voortdurende stijging van eerste geboorten bij plus-30-jarigen.

De stijging van de vruchtbaarheid bleef niet beperkt tot één of enkele regio's: het totale vruchtbaarheidscijfer steeg in alle arrondissementen van het Vlaamse Gewest behalve in het arrondissement Veurne. De groei was over het algemeen wel het sterkst in het centrum van Vlaanderen en zwakker in het oosten en westen van het Gewest. De oostelijke en westelijke arrondissementen zijn de regio's waar het uitstel tot nu toe het minst ver gevorderd was. In Limburg en het arrondissement Turnhout is er nu duidelijk sprake van het inhalen van eerder uitgestelde geboorten en steeg de vruchtbaarheid de voorbije jaren enkel bij de plus-30-jarigen. Daar is er dus sprake van méér in plaats van minder uitstel. West-Vlaanderen valt op door zijn uitzonderlijk sterke concentratie van vruchtbaarheid bij 25- tot 30-jarigen. Dat was zo en dat blijft zo.

7.2 Verklaringen

De stijging van de vruchtbaarheid bij min-30-jarigen kan hoogstens ten dele verklaard worden door het toegenomen gewicht van vreemdelingen of genaturaliseerde Belgen van allochtone origine in de bevolking van het Vlaamse Gewest. De trend naar méér geboorten vóór het bereiken van de leeftijd van 30 jaar tekent zich immers vooral bij Belgen af, veeleer dan bij vreemdelingen. Ook de naturalisatiegolven van de voorbije jaren kunnen dit niet verklaren, want ook wanneer enkel de geboorten bij geboren en getogen Belgische vrouwen in rekening worden gebracht, steeg de vruchtbaarheid onder de 30 jaar.

De conclusie is dus dat de jongste generaties van geboren en getogen Belgische vrouwen hun eerste kind vaker vóór hun 30^{ste} kregen dan de generaties net voor hen. Voor verklaringen is meer diepgaand onderzoek nodig. Op dit moment kunnen we enkel een aantal hypothesen formuleren.

1. Eerder onderzoek wees uit dat het uitstel van het eerste kind voor een groot stuk gestuurd werd door de toename van het onderwijsniveau en de arbeidsmarkt-participatie van vrouwen (Neels 2006). Noch het onderwijsniveau, noch de deelname aan de arbeidsmarkt is de voorbije jaren gedaald in Vlaanderen. Een vervroeging van het ouderschap kan dus daaraan niet te wijten zijn. Wat mogelijk wél veranderd is, is de opportuiniteitskost verbonden aan het ouderschap. Mogelijk maken de jongste generaties de sprong naar het ouderschap gemiddeld vroeger omdat zij de gevolgen van die sprong voor hun beroepsloopbaan als minder nadelig inschatten dan de generaties net voor hen. In elk geval hebben zowel de federale als de Vlaamse overheid een aantal maatregelen genomen die bedoeld zijn om de combinatie van gezins- en beroepsarbeid te vergemakkelijken (De Prins & Verstappen 2004; Vandoorne 2004).

De toename van het onderwijsniveau en de deelname aan de arbeidsmarkt door vrouwen hebben om verschillende redenen tot een uitstel van ouderschap geleid. In de eerste plaats kost het verwerven van een diploma hoger onderwijs uiteraard tijd en heel weinig vrouwen beginnen al met kinderen terwijl ze nog naar de hogeschool of de universiteit gaan. Na het afstuderen willen de meeste mensen met een diploma hoger onderwijs dat ook valoriseren op de arbeidsmarkt. Het zich inwerken in een job en de uitbouw van een beroeps carrière vraagt opnieuw de nodige tijd. Hoogopgeleide vrouwen willen een tijd aan de slag blijven om zich tussen hun collega's een plaats te veroveren vooraleer ze door zwangerschap en geboorte misschien tijdelijk een stap terug moeten zetten. Die stap terug is één van de opportuiniteitskosten die verbonden zijn aan het ouderschap: door de korte of langere werkonderbreking verliest men inkomen en mogelijk ook carrièrekansen. Ook voor lager opgeleide vrouwen zijn er opportuiniteitskosten verbonden aan het ouderschap. Het loon dat men verliest door een korte of langere uittrede uit de arbeidsmarkt, kan men uiteraard niet besteden aan de aankoop van een auto of een huis (Van Bavel 2004).

De jongste jaren hebben de Federale en de Vlaamse overheden een aantal maatregelen genomen om de combinatie tussen gezins- en beroepsarbeid te vergemakkelijken. Bij federale wet werd in 2001 de wettelijke arbeidsduur ingekort en in 2002 werd het systeem van loopbaanonderbreking in de privé-sector omgevormd en uitgebreid tot een systeem van tijdskrediet. Nog in 2002 werd het ouderschaps- en het vaderschapsverlof verruimd. Sinds 1 januari 2003 is voor zelfstandige vrouwen en meewerkende echtgenotes een ruimere regeling van moederschapsrust van toepassing, waarbij onder andere de forfaitaire uitkeringen verdubbelden (De Prins & Verstappen 2004). En in mei 2003 werden de dienstencheques ingevoerd (Vandoorne 2004), die door de Vlamingen massaal gebruikt werden voor hulp in hun huishouden.

De Vlaamse overheid keert een aantal aanmoedigingspremies uit om de federale regelingen inzake loopbaanonderbreking en tijdskrediet te ondersteunen, met nieuwe acties en regelingen ingevoerd in 2001, 2002 en 2003. De Vlaamse Gemeenschap investeert via Kind & Gezin ook fors in kinderopvang (De Prins & Verstappen 2004; Vandoorne 2004). Het totale aantal plaatsen in de opvang dat erkend en gesubsidieerd wordt door of onder toezicht staat van Kind & Gezin groeide van 77.573 in 2000 tot 92.537 in 2004 (tabel 7). Deze aantallen in verhouding gesteld tot het aantal nul- tot driejarigen in het Vlaamse Gewest (tot en met twee jaar, dus), geeft een stijging van de dekkingsgraad van 41% tot 51%.

Tabel 7. Het totale aantal plaatsen dat erkend is door of onder toezicht staat van Kind & Gezin in verhouding tot het aantal kinderen van 0 tot 3 jaar oud, 1999-2004

Jaar	(1) Aantal opvangplaatsen	(2) Aantal kinderen van 0 tot 3 jaar	(1) / (2) Opvangplaatsen / kinderen
1999	73.854	192460	38.4%
2000	77.573	189825	40.9%
2001	82.772	187226	44.2%
2002	85.682	184755	46.4%
2003	87.552	183103	47.8%
2004	92.537	181574	51.0%

Bron opvangplaatsen: Kind & Gezin, *Jaarverslagen Kinderopvang*.

Bron aantal kinderen: NIS Bevolkingsstatistieken, ontsloten via <http://mis.vlaanderen.be/>.

Het is niet onwaarschijnlijk dat al deze beleidsmaatregelen de opportunitetskost van de overgang naar het ouderschap hebben verlaagd, en dat de jongste generaties inderdaad aanvoelen dat de stap naar het ouderschap minder nadelige consequenties hoeft te hebben voor werk en inkomen. Of deze verklaring inderdaad klopt of niet, kan alleen via meer diepgaand onderzoek achterhaald worden (Gauthier 2001; Björklund 2006). Of er een oorzakelijk verband is of niet, blijft een punt van discussie, maar feit is wel dat in Europa landen die de jongste jaren een beleid voerden gericht op de combineerbaarheid van kinderen met beroepsarbeid, ook de landen waren met de hoogste (of minst lage) vruchtbaarheid (Neyer 2003).

2. Naast de maatregelen die de overheid en de werkgever kunnen nemen om de combinatie gezin en arbeid te vergemakkelijken, speelt de partner op het thuisfront een cruciale rol. Een “nieuwe man” kan de opportunitetskosten van het moederschap aanzienlijk verminderen, niet alleen de economische opportunitetskosten maar ook de sociale (Van Bavel 2004). Vrouwen met een man die bereid is om een deel van het huishoudelijke werk mee op zich te nemen, zullen het gemakkelijker hebben om kinderen met beroepsarbeid te combineren dan vrouwen wiens man zijn neus ophaalt voor was en plas. Een man die thuis zijn plan kan trekken met luiers en badjes, maakt het zijn vrouw gemakkelijker om aanwezig te blijven op een vergadering die uitloopt of om te gaan shoppen of stappen met vriendinnen.

Volgens sommige auteurs is een langere zoektocht naar een geschikte partner één van de mogelijke redenen waarom vooral hoger opgeleide vrouwen gezinsvorming langer uitstellen (Oppenheimer 1988). Mogelijk screenen vrouwen een potentiële partner inderdaad meer dan voorheen op de bereidheid om mee de zorgtaken in het gezin op zich te nemen (Presser 2001; Beaujot & Bélanger 2001) en misschien is het de voorbije jaren in Vlaanderen gemakkelijker geworden om een man te vinden die tenminste lippendienst wil bewijzen aan deze bereidheid. Onderzoek uit het einde van de 20^{ste} eeuw naar zelfverklaarde waarden, overtuigingen en houdingen bevat inderdaad aanwijzingen in die richting (Lesthaeghe & Moors 1992; Kerkhofs 2000; Surkyn & Lesthaeghe 2004).

Theorie is één ding, de praktijk is nog wat anders. Er zijn geen tekenen dat de feitelijke verdeling van taken tussen mannen en vrouwen in het gemiddelde Vlaamse

huishouden sterk veranderd zou zijn in het laatste decennium van de 20^{ste} eeuw. Uit tijdsbudgetonderzoek blijkt dat mannen tussen 1988 en 1999 gemiddeld meer tijd zijn gaan steken in hun job en niet in hun huishouden (Glorieux, Koelet & Moens 2001). Het is natuurlijk niet uitgesloten dat daar sinds 1999 verandering in is gekomen maar er zijn voorsnog geen redenen om dat te kunnen aannemen.

3. Veranderingen in de timing van het eerste kind kunnen ook te maken hebben met veranderende waarden en attitudes inzake gehuwd of ongehuwd samenwonen (Surkyn & Lesthaeghe 2004). In sommige regio's vertaalde de stijgende populariteit van ongehuwd samenwonen zich vooral in een groeiend percentage buitenechtelijke geboorten, eerder dan in een uitstel van ouderschap. In vele andere Europese landen vertaalde de verspreiding van cohabitatie zich daarentegen vooral in het uitstel van eerste geboorten tot na het afsluiten van een formeel huwelijk. In dergelijke landen bleef de stijging van het percentage buitenechtelijke geboorten ver achter de stijging van het ongehuwd samenwonen. In België vinden we beide types terug: in Wallonië wordt een groter deel van de kinderen bij ongehuwd samenwonende ouders geboren en ligt de gemiddelde leeftijd van de moeder bij de eerste geboorte lager. In Vlaanderen nam het ongehuwd samenwonen wel sterk toe maar mannen en vrouwen stelden er hun eerste kind typisch uit tot na hun huwelijk (Lesthaeghe & Willems 1999).

In regio's waar relatief weinig mensen ongehuwd aan kinderen begonnen (bv. in Vlaanderen en Nederland), daar was de vruchtbaarheid op het einde van de 20^{ste} eeuw doorgaans lager dan in regio's waar samenwonenden vaker ongehuwd de stap naar het ouderschap zetten (bv. Wallonië en Frankrijk). De reden is dat eerste geboorten in de eerste groep van landen langer uitgesteld werden (Lesthaeghe & Willems 1999; Billari 2005). Als gevolg daarvan was er rond de millenniumwisseling een positieve correlatie tussen het percentage buitenechtelijke geboorten en de totale vruchtbaarheidscijfers van de Europese landen: hoe hoger het aandeel geboorten buiten huwelijksverband, hoe hoger door de band de totale vruchtbaarheid (Coleman 2005).

Eén van de mogelijke verklaringen voor de recent gestegen en licht vervroegde vruchtbaarheid in Vlaanderen zou dus een versoepeling kunnen zijn van de band

tussen huwelijk en kinderen krijgen. Het ziet er inderdaad naar uit dat een minder groot deel van de Vlamingen kinderen uitstelt tot de voltrekking van een formeel huwelijk: het percentage buitenechtelijke geboorten steeg in het Vlaamse gewest van 10% van alle levendgeborenen in 1994 tot 15% in 1997 (NIS 2003). Ter vergelijking: in het Waalse gewest ging de stijging van bijna 23% in 1994 tot 29% in 1997. (Het NIS heeft nog geen recentere cijfers gepubliceerd en de databank van Kind & Gezin bevat helaas geen informatie over de burgerlijke staat van de ouders). Voor recentere cijfers steunen we op geboorteregistratiedata van het Vlaamse Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid & Gezin. Volgens die gegevens had in 2001 al bijna 25% van de borelingen van het Vlaamse Gewest een ongehuwde moeder, waarvan 22% nooit gehuwd en 3% uit de echt gescheiden. In 2004 had ruim 33% een ongehuwde moeder, waarvan 30% nooit gehuwd en 3% uit de echt gescheiden.

Een CBGS-enquête van 2003 schat het percentage Vlamingen tussen 20 en 64 jaar dat vindt dat vrouwen en mannen die kinderen willen zouden moeten trouwen, op 30%. Dit standpunt werd méér ingenomen door oudere dan door jongere mensen (Corijn 2004). Dit is opnieuw een aanwijzing dat de jongste generaties een minder strakke band spannen tussen huwelijk en ouderschap. De ervaring in het buitenland leert dat dit mogelijk tot een minder lang uitstel van kinderen leidt.

4. Het ouderschap impliceert een zwaarder engagement dan het huwelijk. Zo kan een huwelijk ontbonden worden, wat met het ouderschap in principe niet kan. Op het eerste zicht is het daarom verwonderlijk dat nogal wat mannen en vrouwen langer zouden wachten om te trouwen dan om een kind te nemen. Misschien kan dit verklaard worden door het feit dat op huwelijk principieel geen leeftijd staat, terwijl vrouwen bij hun kindwens rekening moeten houden met hun “biologische klok”. Trouwen kan men altijd nog maar als men te lang met kinderen wacht, dan lukt het misschien nooit meer. Lang wachten met kinderen leidt niet alleen tot meer moeilijkheden om nog tot een conceptie te komen, er zijn ook verhoogde gezondheidsrisico’s voor moeder, foetus en boreling aan verbonden (Breart 1997).

Een laatste mogelijke reden voor het minder verregaande uitstel van eerste geboorten is daarom dat de opvatting terrein zou hebben gewonnen dat men beter op tijd met kinderen begint (“Een slimme meid krijgt haar kinderen op tijd”). Mogelijk was er in

de jongste generaties een *prise de conscience* dat er aan het uitstel van kinderen tot na de leeftijd van 30 jaar ook nadelen verbonden zijn. Cijfers om een eventuele trend te staven zijn er niet. In de eerder geciteerde CBGS-enquête uit 2003 oordeelde 35% van de respondenten dat het een slechte zaak is dat een toenemend aantal vrouwen pas na hun dertigste een eerste kind krijgt. Slechts 16% zei het een goede zaak te vinden, de rest vond noch het één, noch het ander (Corijn 2004).

7.3 Slotsom

De jongste geboortecohorten van vrouwen op vruchtbare leeftijd stelden hun eerste kind wat minder ver uit dan de geboortecohorten net voor hen. De volgende drie elementen kunnen dat mogelijk verklaren:

1. Door een aantal beleidsmaatregelen werden gezin en werk de voorbije jaren in Vlaanderen beter combineerbaar, waardoor vrouwen het ouderschap als minder nadelig voor hun beroepsactiviteit gingen zien.
2. De strakke band die Vlamingen traditioneel spannen tussen huwelijk en ouderschap – eerst trouwen, dan kinderen krijgen –, die versoepelde de voorbije jaren. Trouwen kan men later altijd ook nog, maar als je kinderen te lang uitstelt, dan lukt het misschien nooit meer.
3. De overtuiging won veld dat aan een ver doorgedreven uitstel van moederschap ook een aantal gezondheidsrisico's en eventueel andere nadelen verbonden zijn.

Deze verklaringen zijn allemaal speculatief. Om ze te toetsen is meer diepgaand onderzoek nodig met meer gedetailleerde data, onder meer in het kader van het *Gender and Generations Project* (Hoem et al. 2000). Dit project, dat in een groot aantal Europese landen loopt, bevindt zich in België momenteel in de opstartfase.

Het blijft overigens afwachten in welke mate de gesignaleerde trend naar minder uitstel van het eerste kind zich de komende jaren zal doorzetten in Vlaanderen. Een drastische ommekeer naar hogere geboortecijfers op jongere leeftijd (richting 20 à 25 jaar) valt niet te verwachten, gezien de structurele oorzaken van het uitstel. Wat eerder verwacht mag worden, is een lichte vervroeging van de vruchtbaarheidskalender met stabilisatie en concentratie rond de leeftijd van 27 jaar.

Er zijn tot nu toe geen tekenen dat de gemiddelde gezinsgrootte in Vlaanderen terug zou gaan stijgen. Maar voor generaties die nu lichtjes vroeger aan hun eerste kind beginnen, valt op het einde van de rit wel een iets hogere gemiddelde gezinsgrootte te verwachten. Drastisch uitstel leidt soms onbedoeld tot afstel, bijvoorbeeld door fertiliteitsproblemen op hogere leeftijd. Vroeger starten kan in zekere mate zo'n onbedoeld afstel voorkomen. Misschien haalt daardoor een groter aandeel mensen dan nu het gewenste aantal kinderen.

Bijlage A. Berekening van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers

Vlaanderen en België hinken in Europese context ernstig achterop inzake de berekening en publicatie van vruchtbaarheidscijfers door de officiële instanties. Zo waren in april 2006 de meest recente vruchtbaarheidscijfers gepubliceerd door het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) die voor het jaar 1997.⁴ Daardoor moeten Belgische bevolkingsprognoses steunen op achterhaalde data.

De achterstand in de officiële overheidsstatistiek was in het verleden voor Interface Demography één van de motivaties tot het uitwerken van een benaderende schattingsprocedure voor het totale vruchtbaarheidscijfer (Deboosere, Lesthaeghe & Surkyn 2000). Deze procedure moest echter noodgedwongen abstractie maken van veranderingen in de timing van geboorten, terwijl deze veranderingen juist van groot belang zijn voor veranderingen in de periodevruchtbaarheid en dus voor de nataliteit en de leeftijdsstructuur van de bevolking (en dus de demografische afhankelijkheidsindices).

Dankzij geanonimiseerde gegevens ter beschikking gesteld door Kind & Gezin kunnen we in dit rapport wél de conventionele vruchtbaarheidscijfers berekenen, die terdege rekening houden met de veranderende leeftijd waarop mensen kinderen krijgen. Helaas ontbreken de nodige gegevens voor Wallonië en Brussel, zodat dit rapport beperkt blijft tot het Vlaamse Gewest.

Jaarlijks publiceert het NIS cijfers over aantallen geboorten die gebaseerd zijn op informatie uit het Rijksregister van België. Een belangrijke beperking van deze cijfers is dat ze geen frequentieverdelingen van de geboorten naar de leeftijd van de moeder bevatten. Deze verdelingen spelen een cruciale rol in de berekening van de vruchtbaarheidscijfers.

⁴ Het voormalige Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) is ondertussen omgedoopt tot Federale Overheidsdienst Economie – Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie. Omwille van de onhandige lengte van deze nieuwe naam geven we de voorkeur aan de oude naam, die overigens in de praktijk nog het meest gebruikt wordt.

Het totale vruchtbaarheidscijfer van een kalenderjaar j (TVC_j) is de som van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers (LVC) van datzelfde kalenderjaar. De leeftijdsspecifieke cijfers worden als volgt berekend:

$$LVC_{j,x} = \frac{\text{Aantal geboorten in jaar } j \text{ bij vrouwen van leeftijd } x}{\text{Gemiddeld aantal vrouwen in jaar } j \text{ van leeftijd } x}$$

met dus

$$TVC_j = \sum_{x=15}^{49} LVC_{j,x} .$$

A.1 De teller van de LVC's

Om de LVC's te kunnen berekenen, hebben we dus de frequentieverdeling nodig van het aantal geboorten naar leeftijd van de moeder. Het NIS moet bij het samenstellen van deze verdeling steunen op informatie uit de individuele telformulieren van de geboorten. Deze worden opgesteld bij de officiële geboorteaangifte bij de burgerlijke stand van de gemeente waar de bevalling heeft plaatsgevonden. Het probleem is dat het opmaken en doorspelen van deze formulieren in sommige regio's traag verloopt. Juist daarom loopt de berekening van de Belgische vruchtbaarheidscijfers zoveel achterstand op. De Ikaros-databank van Kind & Gezin stelt ons in staat om de verdeling van het aantal geboorten naar leeftijd van de moeder te reconstrueren voor het Vlaamse Gewest.

Sinds eind 1998 houdt Kind & Gezin een databank bij onder de naam Ikaros – de naam staat voor Geïntegreerd Kindactiviteiten en Regio Ondersteuningsysteem. Het systeem is bedoeld als informatiebron bij de werking van de preventieve gezinsondersteuning. Het beoogt daartoe gegevens te bevatten over alle kinderen, vanaf hun geboorte, die ofwel in het Vlaamse Gewest wonen, ofwel in het Brusselse Gewest of in het buitenland wonen maar een beroep doen op de dienstverlening van Kind & Gezin.

De databank is kindgecentreerd in die zin dat elke nieuwe geboorte of adoptie waarvan men weet heeft, aanleiding geeft tot het toevoegen van een nieuwe eenheid

aan de databank. Die eenheden worden (kind)dossiers genoemd. De dossiers worden aangevuld zolang de kinderen gebruik maken van de dienstverlening van Kind & gezin. Het basisprogramma van Kind & gezin gaat tot de leeftijd van 3 jaar. De gegevens over adoptie werden in dit rapport niet gebruikt. Enkel de geboorten zijn in de vruchtbaarheidscijfers verrekend.

De volgende geboorten geven systematisch aanleiding tot het aanmaken van een nieuw dossier in Ikaros:

- elke geboorte die plaatsvindt in een kraamkliniek uit het Vlaamse Gewest;
- elke geboorte die plaatsvindt in het Universitair Ziekenhuis van de VUB te Jette;
- elke thuisbevalling onder begeleiding van een instantie die zich geëngageerd heeft om informatie aan Kind & Gezin door te spelen – dit zijn zo goed als alle instanties die thuisbevallingen begeleiden;
- elke andere geboorte vermeld op de lijsten die de gemeenten bezorgen aan Kind & gezin (o.a. in het Brussels Gewest); niet elke gemeente bezorgt echter zo'n lijst.

Kinderen van inwoners van het Vlaamse Gewest die in het Brusselse Gewest, in het Waalse gewest of in het buitenland geboren werden, geven aanleiding tot de aanmaak van een nieuw kinddossier op voorwaarde dat de regioteamleden van Kind & Gezin in contact komen met die gezinnen via huisbezoeken, via aanmeldingen op een consultatiebureau of op de hoogte worden gesteld van de geboorte via de gemeentelijsten die een aantal gemeenten bezorgen aan Kind & gezin. Via deze gemeentelijsten wordt Kind & gezin ook op de hoogte gebracht van verhuizingen (en ook van inwijkingen).

Kind & Gezin streeft ernaar om ook van de kraamklinieken uit het Brusselse gewest systematisch informatie te krijgen maar verre van alle Brusselse klinieken werken mee. De databank bevat dus maar informatie over een beperkt deel van de kinderen die in het Brusselse Gewest wonen, namelijk enkel de kinderen die

- ofwel in een Brusselse kraamkliniek geboren zijn die meewerkt aan het systeem (waaronder het UZ van Jette);
- ofwel in een kraamkliniek uit het Vlaamse Gewest zijn geboren.

Omwille van de beperkte dekkinggraad van het Brusselse Gewest, zijn de Ikarosgegevens niet bruikbaar voor een studie van de vruchtbaarheid in die regio. Daarom beperken we ons tot het Vlaamse Gewest.

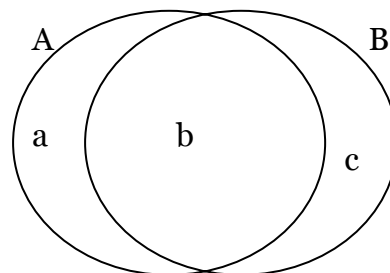
De gegevens over de risicopopulatie die we gebruiken in de noemer van de berekening van de vruchtbaarheidscijfers slaan op de vrouwelijke inwoners van het Vlaamse Gewest. We streven er daarom naar dat ook de teller op deze risicopopulatie betrekking heeft. Het is met andere woorden de bedoeling dat alle geboorten die door vrouwen uit de risicopopulatie in de noemer worden voortgebracht, in de teller staan. Idealiter hebben we dus informatie over alle geboorten bij vrouwen die in het Vlaamse Gewest wonen, ongeacht de plaats van geboorte.

Ikaros bevat informatie over de volgende drie categorieën van geboorten (zie figuur A.1):

- a) alle geboorten die plaatsvonden buiten het Vlaamse Gewest bij vrouwen die in het Vlaamse Gewest wonen;
- b) alle geboorten die plaatsvonden in het Vlaamse Gewest bij vrouwen die daar ook wonen.
- c) geboorten die plaatsvonden in het Vlaamse Gewest bij vrouwen die echter elders wonen.

Figuur A.1. Geboorten in Ikaros naar woon- versus geboorteplaats:

A = alle geboorten bij vrouwen die in het Vlaamse Gewest wonen, ongeacht de plaats van geboorte; B = geboorten die plaatsvonden in het Vlaamse Gewest, ongeacht de woonplaats van de moeder;



De verzameling van geboorten uit onze risicopopulatie is de som van de groepen a en b.

- Groep a zit in Ikaros in de mate dat de ouders van die kinderen een beroep doen op de diensten van Kind & gezin (bv. voor inentingen), ofwel op eigen initiatief ofwel op initiatief van Kind & gezin (nadat de organisatie weet heeft gekregen van de geboorte via de lijsten die ze van gemeenten krijgt). Bovendien speelt de kraamkliniek van het UZ te Jette ook haar geboortelijsten door. We nemen daarom aan dat het percentage kinderen uit deze groep a waarvoor Ikaros geen dossier bevat, verwaarloosbaar klein is (minder dan 1%).
- Voor groep b is de dekkingsgraad wellicht nog hoger. De groep bestaat uit bevallingen in Vlaamse kraamklinieken enerzijds en thuisbevallingen anderzijds. Alle geboorten die in de Vlaamse kraamklinieken plaatsvonden zitten in Ikaros. Het percentage thuisbevallingen ligt in het Vlaamse Gewest zeer laag: volgens de recentste gegevens die door het NIS gepubliceerd zijn, daterend uit 1997, was dat 0,87% van alle geboorten bij inwoners uit het Vlaamse Gewest. In de overgrote meerderheid van de gevallen maken de begeleiders van de thuisbevallingen een dossier over aan Kind & gezin. Verder komt de organisatie nog via andere kanalen op de hoogte van thuisbevallingen, namelijk via aanmeldingen op consultaties, huisbezoeken en gemeentelijsten.

De derde groep van geboorten (c) komt niet voort uit de risicopopulatie. We filteren die daarom bij de berekening van de vruchtbaarheidscijfers uit de databank op basis van de informatie over de woonplaats van de moeder.

A.2 De noemer van de LVC's

Voor de risicopopulatie in de noemer doen we beroep op de samenstelling van de bevolking op 1 januari van het referentiejaar, toegeleverd door het NIS. Deze zijn gebaseerd op het bevolkingscijfer van het Rijksregister van de natuurlijke personen.

Dat Rijksregister omvat volgende deelregisters:

1. het bevolkingsregister omvat Belgen die in een Belgische gemeente wonen plus vreemdelingen met een permanente verblijfsvergunning;
2. het vreemdelingenregister omvat vreemdelingen met tijdelijke verblijfsvergunning;

3. het register van ambtenaren van de Europese Unie;
4. geprivilegeerde vreemdelingen van de NATO of van SHAPE;⁵
5. het wachtregister van de asielzoekers (sinds 1 februari 1995).

De bevolkingscijfers omvatten de bevolking *de jure* en niet de bevolking *de facto*. De bevolking *de jure* is de wettelijke bevolking zoals geregistreerd in de registers van de burgerlijke stand van de gemeenten of met andere woorden het ganse rijksregister met uitzondering van het wachtregister. De bevolking *de facto* is de feitelijke bevolking, waar ook de niet bij de gemeente aangegeven personen inbegrepen zijn, net als de personen ingeschreven in het wachtregister. Dit werd bepaald in artikel 4 van de wet van 4 mei 1994, waarbij het wachtregister voor asielzoekers werd voorgeschreven. Dit artikel zegt dat de in het wachtregister ingeschreven buitenlanders niet in aanmerking worden genomen voor het jaarlijkse bevolkingscijfer. Ook het ambassadepersoneel en hun gevolg worden niet meegeteld.⁶

De bevolkingscijfers die we in de noemer van de LVC's in aanmerking nemen, omvatten dus de categorieën 1 tot en met 4 uit het Rijksregister. De gepubliceerde gegevens laten daarbij toe om een onderscheid te maken tussen de Belgen enerzijds en de *de jure* bevolking met vreemde nationaliteit anderzijds. De asielzoekers uit het wachtregister zitten niet in de noemer van de LVC's, net zomin als onwettig in het land verblijvende vreemdelingen (de zogenaamde "illegalen") of het ambassadepersoneel.

De gegevens van Ikaros beperken zich niet tot de wettelijke bevolking: ook kinderen geboren bij de asielzoekers uit het wachtregister en bij de onwettig in het land verblijvende vreemdelingen worden in de databank opgenomen, op voorwaarde dat zij een beroep doen op de diensten van Kind & Gezin. In de mate dat dat het geval is, zullen de vruchtbaarheidscijfers voor vreemdelingen dus een overschatting zijn.

⁵ SHAPE: "Supreme Headquarters of the Allied Powers in Europe".

⁶ Zie "Inleiding en methodologie" in FOD Economie – Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie (2004).

In de noemer van het LVC staat een schatting van de vrouwelijke risicobevolking op elke leeftijd.⁷ Dit is de bevolking die potentieel geboorten voortbrengt. Het aantal vrouwen met een bepaalde volle leeftijd verandert echter van dag tot dag: er komen vrouwen bij door immigratie, er verdwijnen er door sterfte en emigratie, en op hun verjaardag klimmen vrouwen naar een volgende leeftijdscategorie. Daarom is er in de noemer sprake van het *gemiddelde* aantal vrouwen in jaar j van leeftijd x . Om dat gemiddelde precies te kunnen berekenen zou men elke dag opnieuw het aantal personen in de risicobevolking moeten tellen en op het einde van het jaar het gemiddelde berekenen. Omdat dat in de praktijk niet mogelijk is, is één van de conventionele benaderingen het gemiddelde van de bevolking op 1 januari van het referentiejaar j en de bevolking op 1 januari van het daarop volgende jaar $j+1$. Dus een gebruikelijke schatting van de risicobevolking voor geboorten bij vrouwen van leeftijd x tijdens jaar 2005 zou zijn:

$$\frac{(\text{Aantal vrouwen van leeftijd } x \text{ jaar op } 1/1/2005) + (\text{Aantal vrouwen van leeftijd } x \text{ jaar op } 1/1/2006)}{2}$$

2

Om de risicobevolking voor geboorten tijdens het jaar 2005 op deze manier te kunnen berekenen, hebben we echter cijfers over de leeftijdsstructuur van de vrouwelijke bevolking op 1 januari 2006 nodig. Deze cijfers waren bij de uitwerking van dit rapport nog niet beschikbaar. Daarom gebruikten we bij alle vruchtbaarheidscijfers voor de periode 2001-2005 uit dit rapport gewoon de bevolking op 1 januari van het referentiejaar als schatting van de risicobevolking. De fout die we hierbij maken is verwaarloosbaar, zeker als het gaat om de schatting van de globale trend eerder dan om het absolute, precieze vruchtbaarheidsniveau. Uit tests blijkt dat berekeningen op basis van de gemiddelde bevolking tot en met het jaar 2004 dezelfde trends en conclusies opleveren als wat in dit rapport werd voorgesteld.

⁷ De omvang van een risicobevolking wordt in de demografie gemeten in aantallen *persoonsjaren*, wat het product is van het aantal personen met het aantal jaren dat elke persoon het risico opliep om de gebeurtenis in de teller mee te maken (hier: een geboorte). Wanneer met cijfers voor één kalenderjaar gewerkt wordt, komt het rekenen in aantallen persoonsjaren in de praktijk overeen met het eenvoudig rekenen in termen van aantallen personen. Voor meer fundamentele uitleg bij de methoden om de vruchtbaarheidscijfers te berekenen, zie Van Bavel (2006).

Bijlage B. Leeftijdsspecifieke en totale vruchtbaarheidscijfers van het Vlaamse Gewest en van de Vlaamse arrondissementen, 2001-2005

B.1 Vlaamse Gewest

De LVC's zijn uitgedrukt in aantal geboorten per 10.000 vrouwen.

Leeftijd	Totale Bevolking					Belgische nationaliteit					Vreemde nationaliteit				
	2001	2002	2003	2004	2005	2001	2002	2003	2004	2005	2001	2002	2003	2004	2005
15	0007	0009	0009	0005	0010	0006	0007	0007	0004	0008	0029	0059	0062	0030	0076
16	0024	0023	0021	0023	0019	0018	0019	0017	0018	0015	0168	0110	0119	0141	0111
17	0050	0052	0055	0045	0051	0038	0038	0039	0034	0041	0307	0399	0428	0299	0271
18	0119	0109	0117	0108	0107	0088	0083	0085	0080	0079	0770	0716	0850	0677	0728
19	0200	0191	0204	0193	0204	0154	0149	0155	0133	0153	1124	1085	1275	1409	1153
20	0296	0276	0270	0282	0271	0226	0216	0209	0223	0204	1633	1446	1442	1355	1413
21	0398	0360	0369	0368	0369	0314	0287	0295	0298	0295	1880	1630	1617	1546	1502
22	0483	0464	0461	0474	0467	0406	0388	0384	0398	0395	1709	1684	1664	1603	1475
23	0608	0591	0618	0616	0594	0532	0517	0549	0545	0519	1697	1651	1641	1579	1617
24	0790	0782	0768	0823	0776	0723	0710	0713	0749	0715	1676	1747	1494	1822	1530
25	0998	0995	0985	0994	1034	0950	0940	0929	0940	0967	1590	1686	1680	1664	1869
26	1148	1208	1178	1231	1217	1109	1167	1133	1185	1177	1613	1702	1711	1790	1690
27	1352	1305	1349	1396	1436	1330	1276	1314	1377	1406	1624	1660	1756	1619	1779
28	1407	1395	1414	1498	1537	1388	1376	1391	1475	1525	1640	1628	1690	1754	1668
29	1331	1395	1390	1479	1538	1316	1380	1378	1451	1530	1510	1584	1536	1805	1617
30	1250	1285	1297	1355	1424	1236	1267	1281	1326	1395	1418	1519	1490	1700	1754
31	1079	1115	1150	1221	1271	1052	1102	1123	1175	1248	1423	1286	1487	1758	1528
32	0884	0918	0972	1036	1075	0854	0878	0944	1001	1051	1291	1446	1312	1469	1358
33	0718	0741	0820	0835	0854	0689	0701	0773	0795	0821	1114	1271	1438	1320	1261
34	0524	0585	0623	0678	0726	0493	0549	0589	0637	0697	0932	1090	1081	1211	1074
35	0434	0446	0468	0510	0568	0396	0414	0434	0469	0524	0991	0885	0941	1051	1120
36	0310	0325	0347	0416	0432	0289	0293	0317	0381	0395	0650	0814	0762	0898	0916
37	0228	0231	0260	0290	0299	0210	0207	0234	0267	0271	0530	0629	0649	0610	0678
38	0163	0168	0175	0212	0214	0146	0154	0150	0188	0190	0465	0411	0598	0590	0562
39	0117	0119	0125	0143	0170	0105	0102	0109	0121	0151	0348	0417	0416	0499	0461
40	0077	0081	0087	0094	0097	0063	0066	0075	0080	0084	0326	0377	0309	0338	0317
41	0045	0056	0051	0064	0058	0038	0048	0042	0055	0048	0176	0207	0237	0223	0237
42	0029	0030	0031	0037	0041	0025	0023	0024	0029	0034	0118	0180	0161	0205	0159
43	0016	0016	0021	0022	0023	0013	0014	0017	0017	0020	0080	0075	0101	0108	0086
44	0008	0008	0008	0010	0010	0005	0006	0006	0008	0008	0065	0037	0051	0051	0047
45	0004	0004	0004	0007	0007	0003	0003	0003	0005	0004	0032	0026	0027	0031	0064
46	0001	0002	0002	0003	0002	0001	0001	0002	0002	0001	0011	0011	0016	0032	0021
47	0001	0001	0001	0001	0001	0001	0001	0001	0001	0000	0006	0006	0011	0011	0016
48	0000	0000	0000	0000	0002	0000	0000	0000	0000	0002	0006	0000	0012	0006	0022
49	0000	0000	0000	0000	0000	0000	0000	0000	0000	0000	0000	0000	0000	0006	0000
TVC	1.51	1.53	1.57	1.65	1.69	1.42	1.44	1.47	1.55	1.60	2.89	2.95	3.01	3.12	3.02
(*)	28.4	28.5	28.6	28.7	28.8	28.5	28.6	28.7	28.8	28.9	27.2	27.5	27.5	27.8	27.8

(*) Op basis van LVC's verwachte leeftijd bij de geboorte

B.2 Arrondissementen – Totale bevolking

Arrondissement	Jaar	LVC's							TVC
		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	
Antwerpen	2001	0.0119	0.0669	0.1223	0.0959	0.0295	0.0048	0.0003	1.66
Antwerpen	2002	0.0118	0.0642	0.1277	0.0996	0.0306	0.0055	0.0003	1.70
Antwerpen	2003	0.0117	0.0666	0.1314	0.1070	0.0342	0.0050	0.0003	1.78
Antwerpen	2004	0.0117	0.0687	0.1328	0.1102	0.0390	0.0062	0.0003	1.84
Antwerpen	2005	0.0116	0.0640	0.1354	0.1140	0.0408	0.0067	0.0003	1.86
Mechelen	2001	0.0102	0.0539	0.1258	0.0902	0.0261	0.0038	0.0001	1.55
Mechelen	2002	0.0098	0.0549	0.1248	0.0970	0.0252	0.0039	0.0003	1.58
Mechelen	2003	0.0096	0.0541	0.1276	0.1023	0.0264	0.0047	0.0003	1.63
Mechelen	2004	0.0068	0.0558	0.1309	0.1009	0.0329	0.0058	0.0002	1.67
Mechelen	2005	0.0089	0.0550	0.1408	0.1066	0.0337	0.0047	0.0000	1.75
Turnhout	2001	0.0050	0.0428	0.1300	0.0814	0.0194	0.0023	0.0001	1.40
Turnhout	2002	0.0052	0.0413	0.1313	0.0827	0.0195	0.0024	0.0000	1.41
Turnhout	2003	0.0059	0.0402	0.1264	0.0904	0.0210	0.0029	0.0001	1.43
Turnhout	2004	0.0043	0.0405	0.1355	0.0938	0.0232	0.0023	0.0002	1.50
Turnhout	2005	0.0047	0.0424	0.1371	0.1016	0.0266	0.0035	0.0001	1.58
Halle-Vilvoorde	2001	0.0037	0.0346	0.1075	0.0910	0.0303	0.0050	0.0002	1.36
Halle-Vilvoorde	2002	0.0047	0.0356	0.1183	0.1024	0.0322	0.0057	0.0003	1.50
Halle-Vilvoorde	2003	0.0048	0.0372	0.1247	0.1112	0.0347	0.0061	0.0004	1.60
Halle-Vilvoorde	2004	0.0041	0.0370	0.1276	0.1115	0.0390	0.0064	0.0005	1.63
Halle-Vilvoorde	2005	0.0041	0.0354	0.1304	0.1144	0.0435	0.0073	0.0005	1.68
Leuven	2001	0.0074	0.0350	0.1138	0.1034	0.0318	0.0034	0.0002	1.47
Leuven	2002	0.0060	0.0323	0.1137	0.1096	0.0339	0.0035	0.0002	1.50
Leuven	2003	0.0063	0.0338	0.1103	0.1150	0.0339	0.0048	0.0001	1.52
Leuven	2004	0.0050	0.0371	0.1214	0.1198	0.0370	0.0053	0.0003	1.63
Leuven	2005	0.0058	0.0363	0.1221	0.1232	0.0411	0.0056	0.0004	1.67
Brugge	2001	0.0063	0.0477	0.1230	0.0819	0.0203	0.0024	0.0001	1.41
Brugge	2002	0.0059	0.0406	0.1217	0.0884	0.0253	0.0029	0.0001	1.43
Brugge	2003	0.0071	0.0391	0.1243	0.0893	0.0245	0.0031	0.0000	1.44
Brugge	2004	0.0052	0.0403	0.1248	0.0991	0.0275	0.0038	0.0003	1.51
Brugge	2005	0.0057	0.0418	0.1376	0.0937	0.0309	0.0032	0.0001	1.57
Diksmuide	2001	0.0043	0.0560	0.1639	0.0786	0.0132	0.0029	0.0000	1.59
Diksmuide	2002	0.0058	0.0592	0.1498	0.0683	0.0149	0.0029	0.0000	1.50
Diksmuide	2003	0.0035	0.0515	0.1483	0.0780	0.0236	0.0012	0.0000	1.53
Diksmuide	2004	0.0076	0.0662	0.1527	0.0734	0.0225	0.0023	0.0000	1.62
Diksmuide	2005	0.0067	0.0664	0.1701	0.0764	0.0248	0.0039	0.0006	1.74
leper	2001	0.0066	0.0656	0.1509	0.0754	0.0234	0.0019	0.0000	1.62
leper	2002	0.0098	0.0600	0.1514	0.0744	0.0220	0.0076	0.0000	1.63
leper	2003	0.0083	0.0554	0.1451	0.0830	0.0177	0.0030	0.0003	1.56
leper	2004	0.0068	0.0647	0.1526	0.0894	0.0237	0.0029	0.0000	1.70
leper	2005	0.0055	0.0642	0.1666	0.0911	0.0211	0.0039	0.0000	1.76
Kortrijk	2001	0.0062	0.0518	0.1474	0.0801	0.0227	0.0029	0.0000	1.56
Kortrijk	2002	0.0061	0.0546	0.1387	0.0869	0.0199	0.0043	0.0000	1.55
Kortrijk	2003	0.0082	0.0523	0.1452	0.0831	0.0213	0.0032	0.0001	1.57
Kortrijk	2004	0.0049	0.0496	0.1555	0.0923	0.0240	0.0038	0.0001	1.65
Kortrijk	2005	0.0077	0.0515	0.1523	0.0995	0.0275	0.0025	0.0004	1.71

(Vervolg B.2 Arrondissementen – Totale bevolking)

Arrondissement	Jaar	LVC's							TVC
		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	
Oostende	2001	0.0150	0.0678	0.1228	0.0789	0.0247	0.0029	0.0002	1.56
Oostende	2002	0.0125	0.0693	0.1297	0.0701	0.0218	0.0033	0.0000	1.53
Oostende	2003	0.0144	0.0663	0.1269	0.0844	0.0238	0.0041	0.0000	1.60
Oostende	2004	0.0119	0.0667	0.1348	0.0728	0.0242	0.0051	0.0000	1.58
Oostende	2005	0.0114	0.0690	0.1282	0.0828	0.0238	0.0039	0.0006	1.60
Roeselare	2001	0.0056	0.0520	0.1460	0.0803	0.0199	0.0033	0.0000	1.53
Roeselare	2002	0.0052	0.0601	0.1510	0.0789	0.0178	0.0016	0.0000	1.57
Roeselare	2003	0.0063	0.0528	0.1459	0.0851	0.0175	0.0022	0.0002	1.55
Roeselare	2004	0.0048	0.0539	0.1406	0.0793	0.0223	0.0033	0.0000	1.52
Roeselare	2005	0.0087	0.0566	0.1469	0.1009	0.0238	0.0028	0.0000	1.70
Tielt	2001	0.0031	0.0516	0.1543	0.0782	0.0202	0.0019	0.0000	1.55
Tielt	2002	0.0031	0.0529	0.1661	0.0836	0.0188	0.0019	0.0000	1.63
Tielt	2003	0.0031	0.0513	0.1510	0.0892	0.0180	0.0019	0.0000	1.57
Tielt	2004	0.0035	0.0519	0.1561	0.0883	0.0209	0.0028	0.0000	1.62
Tielt	2005	0.0039	0.0504	0.1658	0.0948	0.0282	0.0043	0.0003	1.74
Veurne	2001	0.0119	0.0597	0.1358	0.0637	0.0301	0.0036	0.0000	1.52
Veurne	2002	0.0083	0.0504	0.1332	0.0802	0.0262	0.0036	0.0000	1.51
Veurne	2003	0.0064	0.0523	0.1244	0.0797	0.0220	0.0031	0.0000	1.44
Veurne	2004	0.0063	0.0573	0.1309	0.0911	0.0340	0.0040	0.0000	1.62
Veurne	2005	0.0099	0.0549	0.1248	0.0745	0.0264	0.0044	0.0000	1.48
Aalst	2001	0.0078	0.0471	0.1121	0.0752	0.0214	0.0030	0.0002	1.33
Aalst	2002	0.0085	0.0410	0.1209	0.0825	0.0223	0.0030	0.0001	1.39
Aalst	2003	0.0091	0.0497	0.1197	0.0859	0.0246	0.0033	0.0000	1.46
Aalst	2004	0.0083	0.0499	0.1253	0.0915	0.0293	0.0034	0.0004	1.54
Aalst	2005	0.0057	0.0452	0.1329	0.0944	0.0295	0.0044	0.0001	1.56
Dendermonde	2001	0.0097	0.0597	0.1260	0.0887	0.0213	0.0021	0.0000	1.54
Dendermonde	2002	0.0073	0.0504	0.1275	0.0847	0.0229	0.0028	0.0000	1.48
Dendermonde	2003	0.0089	0.0584	0.1277	0.0862	0.0242	0.0044	0.0001	1.55
Dendermonde	2004	0.0082	0.0509	0.1355	0.0958	0.0277	0.0049	0.0001	1.62
Dendermonde	2005	0.0071	0.0562	0.1400	0.1016	0.0299	0.0033	0.0000	1.69
Eeklo	2001	0.0056	0.0458	0.1292	0.0703	0.0204	0.0050	0.0000	1.38
Eeklo	2002	0.0081	0.0484	0.1322	0.0836	0.0173	0.0021	0.0000	1.46
Eeklo	2003	0.0072	0.0458	0.1369	0.0814	0.0171	0.0031	0.0004	1.46
Eeklo	2004	0.0078	0.0633	0.1325	0.0937	0.0184	0.0044	0.0000	1.60
Eeklo	2005	0.0092	0.0569	0.1460	0.0906	0.0246	0.0040	0.0004	1.66
Gent	2001	0.0124	0.0537	0.1268	0.0965	0.0264	0.0043	0.0001	1.60
Gent	2002	0.0112	0.0512	0.1178	0.0980	0.0260	0.0043	0.0001	1.54
Gent	2003	0.0112	0.0487	0.1212	0.0969	0.0284	0.0040	0.0002	1.55
Gent	2004	0.0119	0.0546	0.1275	0.1099	0.0306	0.0042	0.0001	1.69
Gent	2005	0.0097	0.0504	0.1278	0.1088	0.0333	0.0046	0.0003	1.67
Oudenaarde	2001	0.0079	0.0508	0.1353	0.0905	0.0228	0.0031	0.0003	1.55
Oudenaarde	2002	0.0065	0.0456	0.1278	0.0894	0.0227	0.0053	0.0003	1.49
Oudenaarde	2003	0.0100	0.0553	0.1309	0.0928	0.0221	0.0047	0.0000	1.58
Oudenaarde	2004	0.0051	0.0531	0.1393	0.1000	0.0291	0.0051	0.0005	1.66
Oudenaarde	2005	0.0091	0.0518	0.1518	0.1075	0.0298	0.0021	0.0000	1.76
Sint-Niklaas	2001	0.0091	0.0589	0.1363	0.0844	0.0217	0.0033	0.0001	1.57
Sint-Niklaas	2002	0.0093	0.0618	0.1349	0.0865	0.0230	0.0031	0.0001	1.59
Sint-Niklaas	2003	0.0106	0.0561	0.1369	0.0881	0.0227	0.0033	0.0004	1.59
Sint-Niklaas	2004	0.0110	0.0611	0.1475	0.0930	0.0298	0.0046	0.0002	1.74
Sint-Niklaas	2005	0.0108	0.0611	0.1474	0.1010	0.0300	0.0045	0.0001	1.77

(*Vervolg* B.2 Arrondissementen – Totale bevolking)

Arrondissement	Jaar	LVC's							TVC
		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	
Hasselt	2001	0.0083	0.0525	0.1222	0.0873	0.0229	0.0025	0.0000	1.48
Hasselt	2002	0.0073	0.0498	0.1242	0.0911	0.0232	0.0026	0.0003	1.49
Hasselt	2003	0.0068	0.0493	0.1164	0.0931	0.0243	0.0032	0.0001	1.47
Hasselt	2004	0.0070	0.0497	0.1215	0.0990	0.0275	0.0034	0.0003	1.54
Hasselt	2005	0.0075	0.0497	0.1227	0.1043	0.0305	0.0035	0.0001	1.59
Maaseik	2001	0.0070	0.0457	0.1378	0.0873	0.0202	0.0030	0.0001	1.51
Maaseik	2002	0.0041	0.0417	0.1296	0.0902	0.0188	0.0026	0.0000	1.43
Maaseik	2003	0.0044	0.0419	0.1198	0.0891	0.0229	0.0023	0.0000	1.40
Maaseik	2004	0.0052	0.0447	0.1321	0.0999	0.0235	0.0023	0.0003	1.54
Maaseik	2005	0.0056	0.0388	0.1304	0.0990	0.0252	0.0021	0.0001	1.51
Tongeren	2001	0.0079	0.0443	0.1164	0.0845	0.0221	0.0033	0.0000	1.39
Tongeren	2002	0.0077	0.0414	0.1180	0.0877	0.0250	0.0028	0.0000	1.41
Tongeren	2003	0.0078	0.0473	0.1140	0.0877	0.0237	0.0028	0.0001	1.42
Tongeren	2004	0.0073	0.0442	0.1114	0.0900	0.0273	0.0044	0.0001	1.42
Tongeren	2005	0.0079	0.0382	0.1154	0.0992	0.0296	0.0036	0.0001	1.47

B.3 Arrondissementen – Belgische bevolking

Arrondissement	Jaar	LVC							TVC
		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	
Antwerpen	2001	0.0076	0.0484	0.1120	0.0884	0.0247	0.0035	0.0000	1.42
Antwerpen	2002	0.0078	0.0478	0.1167	0.0932	0.0263	0.0039	0.0003	1.48
Antwerpen	2003	0.0068	0.0519	0.1201	0.0996	0.0286	0.0037	0.0002	1.55
Antwerpen	2004	0.0067	0.0531	0.1224	0.1008	0.0335	0.0050	0.0001	1.61
Antwerpen	2005	0.0073	0.0478	0.1245	0.1064	0.0343	0.0054	0.0002	1.63
Mechelen	2001	0.0078	0.0441	0.1192	0.0884	0.0232	0.0032	0.0000	1.43
Mechelen	2002	0.0074	0.0447	0.1202	0.0931	0.0235	0.0031	0.0003	1.46
Mechelen	2003	0.0073	0.0439	0.1204	0.0993	0.0236	0.0038	0.0001	1.49
Mechelen	2004	0.0043	0.0462	0.1258	0.0974	0.0299	0.0038	0.0001	1.54
Mechelen	2005	0.0068	0.0436	0.1370	0.1023	0.0313	0.0038	0.0000	1.62
Turnhout	2001	0.0044	0.0402	0.1299	0.0797	0.0184	0.0021	0.0001	1.37
Turnhout	2002	0.0046	0.0382	0.1304	0.0803	0.0179	0.0022	0.0000	1.37
Turnhout	2003	0.0050	0.0370	0.1259	0.0881	0.0195	0.0025	0.0001	1.39
Turnhout	2004	0.0037	0.0377	0.1335	0.0903	0.0207	0.0019	0.0001	1.44
Turnhout	2005	0.0042	0.0395	0.1359	0.0995	0.0237	0.0031	0.0001	1.53
Halle-Vilvoorde	2001	0.0032	0.0300	0.1060	0.0885	0.0267	0.0041	0.0002	1.29
Halle-Vilvoorde	2002	0.0035	0.0318	0.1175	0.0990	0.0283	0.0045	0.0002	1.42
Halle-Vilvoorde	2003	0.0045	0.0335	0.1227	0.1083	0.0313	0.0049	0.0003	1.53
Halle-Vilvoorde	2004	0.0036	0.0314	0.1259	0.1083	0.0354	0.0052	0.0004	1.55
Halle-Vilvoorde	2005	0.0038	0.0315	0.1286	0.1118	0.0399	0.0064	0.0002	1.61
Leuven	2001	0.0062	0.0316	0.1156	0.1016	0.0299	0.0029	0.0002	1.44
Leuven	2002	0.0048	0.0294	0.1167	0.1088	0.0325	0.0029	0.0001	1.48
Leuven	2003	0.0055	0.0320	0.1128	0.1139	0.0314	0.0039	0.0001	1.50
Leuven	2004	0.0042	0.0348	0.1227	0.1186	0.0335	0.0045	0.0002	1.59
Leuven	2005	0.0049	0.0337	0.1224	0.1230	0.0375	0.0048	0.0003	1.63
Brugge	2001	0.0055	0.0448	0.1238	0.0806	0.0193	0.0021	0.0001	1.38
Brugge	2002	0.0053	0.0396	0.1200	0.0866	0.0243	0.0026	0.0001	1.39
Brugge	2003	0.0066	0.0374	0.1246	0.0866	0.0235	0.0029	0.0000	1.41
Brugge	2004	0.0050	0.0395	0.1236	0.0971	0.0260	0.0031	0.0003	1.47
Brugge	2005	0.0053	0.0400	0.1392	0.0932	0.0296	0.0027	0.0000	1.55
Diksmuide	2001	0.0043	0.0541	0.1611	0.0773	0.0133	0.0030	0.0000	1.56
Diksmuide	2002	0.0058	0.0582	0.1469	0.0679	0.0145	0.0030	0.0000	1.48
Diksmuide	2003	0.0036	0.0497	0.1478	0.0773	0.0227	0.0012	0.0000	1.51
Diksmuide	2004	0.0069	0.0646	0.1499	0.0724	0.0216	0.0023	0.0000	1.59
Diksmuide	2005	0.0067	0.0647	0.1720	0.0755	0.0221	0.0040	0.0006	1.73
Ieper	2001	0.0061	0.0625	0.1497	0.0737	0.0214	0.0020	0.0000	1.58
Ieper	2002	0.0081	0.0556	0.1485	0.0756	0.0208	0.0075	0.0000	1.58
Ieper	2003	0.0075	0.0540	0.1405	0.0820	0.0169	0.0028	0.0003	1.52
Ieper	2004	0.0065	0.0608	0.1535	0.0893	0.0226	0.0030	0.0000	1.68
Ieper	2005	0.0044	0.0606	0.1666	0.0888	0.0206	0.0032	0.0000	1.72
Kortrijk	2001	0.0054	0.0474	0.1439	0.0784	0.0213	0.0022	0.0000	1.49
Kortrijk	2002	0.0055	0.0502	0.1357	0.0854	0.0182	0.0040	0.0000	1.50
Kortrijk	2003	0.0061	0.0480	0.1423	0.0796	0.0198	0.0027	0.0001	1.49
Kortrijk	2004	0.0043	0.0445	0.1518	0.0892	0.0212	0.0033	0.0001	1.57
Kortrijk	2005	0.0060	0.0458	0.1508	0.0960	0.0255	0.0020	0.0004	1.63

(*Vervolg* B.3 Arrondissementen – Belgische bevolking)

Arrondissement	Jaar	LVC							TVC
		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	
Oostende	2001	0.0141	0.0618	0.1192	0.0735	0.0229	0.0022	0.0002	1.47
Oostende	2002	0.0099	0.0634	0.1258	0.0657	0.0206	0.0032	0.0000	1.44
Oostende	2003	0.0128	0.0632	0.1204	0.0809	0.0221	0.0038	0.0000	1.52
Oostende	2004	0.0097	0.0622	0.1292	0.0689	0.0218	0.0041	0.0000	1.48
Oostende	2005	0.0103	0.0647	0.1258	0.0799	0.0237	0.0036	0.0004	1.54
Roeselare	2001	0.0049	0.0500	0.1451	0.0792	0.0189	0.0031	0.0000	1.51
Roeselare	2002	0.0048	0.0568	0.1488	0.0772	0.0165	0.0014	0.0000	1.53
Roeselare	2003	0.0061	0.0497	0.1449	0.0832	0.0165	0.0020	0.0002	1.51
Roeselare	2004	0.0048	0.0508	0.1387	0.0773	0.0214	0.0029	0.0000	1.48
Roeselare	2005	0.0083	0.0537	0.1448	0.0995	0.0224	0.0025	0.0000	1.66
Tielt	2001	0.0027	0.0501	0.1527	0.0764	0.0195	0.0016	0.0000	1.51
Tielt	2002	0.0023	0.0506	0.1639	0.0828	0.0182	0.0013	0.0000	1.60
Tielt	2003	0.0031	0.0477	0.1509	0.0867	0.0173	0.0016	0.0000	1.54
Tielt	2004	0.0020	0.0494	0.1527	0.0851	0.0200	0.0025	0.0000	1.56
Tielt	2005	0.0027	0.0483	0.1639	0.0937	0.0270	0.0037	0.0003	1.70
Veurne	2001	0.0114	0.0589	0.1329	0.0626	0.0281	0.0037	0.0000	1.49
Veurne	2002	0.0085	0.0499	0.1312	0.0807	0.0258	0.0037	0.0000	1.50
Veurne	2003	0.0058	0.0500	0.1242	0.0760	0.0219	0.0027	0.0000	1.40
Veurne	2004	0.0051	0.0559	0.1312	0.0895	0.0327	0.0042	0.0000	1.59
Veurne	2005	0.0082	0.0521	0.1250	0.0771	0.0260	0.0046	0.0000	1.47
Aalst	2001	0.0070	0.0446	0.1101	0.0737	0.0205	0.0025	0.0002	1.29
Aalst	2002	0.0080	0.0384	0.1198	0.0787	0.0213	0.0027	0.0001	1.35
Aalst	2003	0.0078	0.0460	0.1170	0.0841	0.0232	0.0029	0.0000	1.41
Aalst	2004	0.0078	0.0470	0.1227	0.0885	0.0280	0.0029	0.0004	1.49
Aalst	2005	0.0054	0.0412	0.1290	0.0922	0.0286	0.0039	0.0001	1.50
Dendermonde	2001	0.0077	0.0509	0.1233	0.0869	0.0207	0.0018	0.0000	1.46
Dendermonde	2002	0.0066	0.0435	0.1248	0.0815	0.0218	0.0024	0.0000	1.40
Dendermonde	2003	0.0071	0.0517	0.1252	0.0847	0.0231	0.0043	0.0002	1.48
Dendermonde	2004	0.0063	0.0467	0.1331	0.0945	0.0261	0.0045	0.0000	1.56
Dendermonde	2005	0.0060	0.0508	0.1386	0.0991	0.0291	0.0027	0.0000	1.63
Eeklo	2001	0.0057	0.0441	0.1288	0.0710	0.0203	0.0043	0.0000	1.37
Eeklo	2002	0.0082	0.0459	0.1306	0.0836	0.0161	0.0014	0.0000	1.43
Eeklo	2003	0.0064	0.0442	0.1374	0.0835	0.0167	0.0024	0.0004	1.45
Eeklo	2004	0.0059	0.0588	0.1319	0.0917	0.0181	0.0042	0.0000	1.55
Eeklo	2005	0.0064	0.0542	0.1468	0.0890	0.0238	0.0037	0.0004	1.62
Gent	2001	0.0075	0.0439	0.1241	0.0956	0.0256	0.0037	0.0001	1.50
Gent	2002	0.0084	0.0409	0.1156	0.0962	0.0244	0.0037	0.0001	1.45
Gent	2003	0.0076	0.0384	0.1178	0.0952	0.0263	0.0037	0.0001	1.45
Gent	2004	0.0079	0.0438	0.1243	0.1058	0.0286	0.0038	0.0001	1.57
Gent	2005	0.0061	0.0399	0.1246	0.1071	0.0308	0.0037	0.0002	1.56
Oudenaarde	2001	0.0077	0.0477	0.1351	0.0882	0.0222	0.0029	0.0003	1.52
Oudenaarde	2002	0.0060	0.0432	0.1263	0.0877	0.0195	0.0051	0.0000	1.44
Oudenaarde	2003	0.0092	0.0511	0.1286	0.0925	0.0208	0.0043	0.0000	1.53
Oudenaarde	2004	0.0045	0.0493	0.1348	0.0988	0.0280	0.0045	0.0003	1.60
Oudenaarde	2005	0.0077	0.0483	0.1480	0.1068	0.0271	0.0019	0.0000	1.70
Sint-Niklaas	2001	0.0064	0.0479	0.1310	0.0823	0.0199	0.0029	0.0001	1.45
Sint-Niklaas	2002	0.0063	0.0479	0.1306	0.0835	0.0198	0.0023	0.0001	1.45
Sint-Niklaas	2003	0.0066	0.0455	0.1331	0.0852	0.0207	0.0026	0.0003	1.47
Sint-Niklaas	2004	0.0069	0.0511	0.1442	0.0899	0.0264	0.0035	0.0001	1.61
Sint-Niklaas	2005	0.0073	0.0524	0.1419	0.0982	0.0270	0.0042	0.0000	1.65

(*Vervolg* B.3 Arrondissementen – Belgische bevolking)

Arrondissement	Jaar	LVC							TVC
		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	
Hasselt	2001	0.0063	0.0424	0.1203	0.0867	0.0209	0.0023	0.0000	1.39
Hasselt	2002	0.0052	0.0405	0.1198	0.0887	0.0211	0.0021	0.0002	1.39
Hasselt	2003	0.0039	0.0393	0.1120	0.0920	0.0228	0.0027	0.0001	1.36
Hasselt	2004	0.0048	0.0406	0.1165	0.0968	0.0259	0.0034	0.0003	1.44
Hasselt	2005	0.0050	0.0410	0.1192	0.1044	0.0285	0.0031	0.0001	1.51
Maaseik	2001	0.0048	0.0391	0.1393	0.0864	0.0192	0.0027	0.0001	1.46
Maaseik	2002	0.0030	0.0358	0.1280	0.0879	0.0158	0.0019	0.0000	1.36
Maaseik	2003	0.0029	0.0359	0.1164	0.0858	0.0191	0.0016	0.0000	1.31
Maaseik	2004	0.0032	0.0389	0.1291	0.0975	0.0203	0.0017	0.0003	1.45
Maaseik	2005	0.0040	0.0331	0.1267	0.0971	0.0213	0.0019	0.0001	1.42
Tongeren	2001	0.0055	0.0376	0.1149	0.0814	0.0197	0.0019	0.0000	1.30
Tongeren	2002	0.0053	0.0362	0.1131	0.0864	0.0217	0.0025	0.0000	1.33
Tongeren	2003	0.0060	0.0417	0.1131	0.0851	0.0194	0.0022	0.0000	1.34
Tongeren	2004	0.0045	0.0381	0.1101	0.0882	0.0247	0.0037	0.0000	1.35
Tongeren	2005	0.0070	0.0347	0.1106	0.1000	0.0266	0.0028	0.0000	1.41

Bronvermeldingen

- Beaujot, R. & A. Bélanger. 2001. *Perspectives on Below Replacement Fertility in Canada: Trends, Desires, and Accommodations*. London, Canada: Population Studies Centre, University of Western Ontario. (Paper presented at IUSSP Working Group on Low Fertility, Tokyo, 21-23 March 2001).
- Billari, F. 2005. "Partnership, childbearing and parenting: trends of the 1990s," in M. Macura, A. L. MacDonald, & W. Haug (eds.), *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. New York/Geneva: United Nations, pp. 63-94.
- Björklund, A. 2006. "Does family policy affect fertility? Lessons from Sweden," *Journal of Population Economics* 19(1): 3-24.
- Breart, G. 1997. "Delayed childbearing," *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology* 75(1): 71-73.
- Coleman, D. 2005. "Facing the 21st century: new developments, continuing problems," in M. Macura, A. L. MacDonald, & W. Haug (eds.), *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. New York/Geneva: United Nations, pp. 11-43.
- Corijn, M. 2004. *Vlamingen over huwelijk en ouderschap, zorg voor kinderen en ouderen en de gewenste beleidsopties. Eerste resultaten van de postenquête 'Bevolking en beleid in Vlaanderen' (DIALOG-Project)*. Brussel: CBGS. (CBGS-Werkdocument 2004/5).
- Deboosere, P., R. Lesthaeghe, & J. Surkyn. 2000 *Evolutie van de nationale, regionale en gemeentelijke vruchtbaarheidsniveaus in België, 1989-1999*. Brussel: Steunpunt demografie, V.U.B. (Steunpunt Demografie Working Paper 2000-7) (<http://www.vub.ac.be/SOCO/demo/papersonline/SD2000-7.pdf>).
- De Prins, H. en L. Verstappen. 2004. "De evolutie van tien jaar gezinsbeleid in Vlaanderen (1994-2004)," in Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (red.), *De kern verkaveld. Gezinsbeleid in Vlaanderen, 1994-2004*. Brussel: HIG, pp. 23-33.
- FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie. Dienst Demografie. 2004. *Bevolking en huishouden. Totale en Belgische bevolking op 1.1.2004*. Brussel: FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie.
- Gauthier, A. H. 2001. "The impact of public policies on families and demographic behaviour," paper presented at *the ESF/EURESCO Conference "The Second Demographic Transition in Europe"*, 23-28 June 2001, Bad Herrenalb, Germany.
- Glorieux, I., S. Koelet & M. Moens. 2001. "Vlamingen in tienduizend en tachtig minuten: een tijdsbudget-onderzoek," in *Vlaanderen Gepeild: De Vlaamse*

- overheid en burgeronderzoek 2001*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, APS, pp. 157-184.
- Hoem, J. M. et al. 200 *Generations and Gender Programme: Exploring Future Research and Data Collection Options*. New York/Geneva: UNECE/UNPF.
- Kerkhofs, J. 2000. "Gezin en relaties: stabiliteit en groeiende verscheidenheid," in Karel Dobbelaere, Mark Elchardus, Jan. Kerkhofs, Liliane Voyé, and Bernadette Bewin-Legros (red.), *Verloren Zekerheid. De Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen*. Tielt: Lannoo, pp. 55-76.
- Lesthaeghe, R. 2001. *Postponement and Recuperation: Recent Fertility Trends and Forecasts in Six Western European Countries*. Brussels: Interface Demography. (IPD-WP 2001-1)
- Lesthaeghe, R. & G. Moors. 1992. "De gezinsrelaties: de ontwikkeling en stabilisatie van patronen," in J. Kerkhofs, K. Dobbelaere, L. Voyé, and B. Bawin-Legros (red.), *De versnelde ommkeer. De waarden van Vlamingen, Walen en Brusselaars in de jaren negentig*. Tielt/Brussel: Lannoo/Koning Boudewijnstrichting, pp. 19-68.
- Lesthaeghe, R. & P. Willems. 1999. "Is low fertility a temporary phenomenon in the European Union?," *Population and Development Review* 25(2): 211-228.
- Neels, K. (2006). *Reproductive Strategies in Belgian Fertility, 1930-199* Brussel/Den Haag: CBGS/NIDI. (NIDI-CBGS Publications 38)
- Neyer, G. 2003. *Family Policies and Low Fertility in Western Europe*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research. (MPIDR Working Paper WP 2003-021).
- NIS. 2003. *Bevolkingsstatistieken. Geboorten in 1997*. Brussel: Ministerie van Economische Zaken, NIS.
- Oppenheimer, V. K. 1988. "A theory of marriage timing," *American Journal of Sociology* 94(3): 563-591.
- Presser, H. B. 2001. "Comment: A gender perspective for understanding low fertility in post-transitional societies," in R. A. Bulatao and J. B. Casterline (eds.), *Global Fertility Transition*. New York: Population Council, pp. 177-183.
- Schoenmaeckers, R. 2003. *Schets van de vruchtbaarheid in Vlaanderen, 1996-2002*. Brussel: CBGS. (Uit het onderzoek, <http://www.cbgs.be/>).
- Sobotka, T. 2004. *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Groningen/Amsterdam: Rijksuniversiteit Groningen/Dutch University Press.
- Surkyn, J. & R. Lesthaeghe. 2004. "Values orientations and the second demographic transition (SDT) in northern, western and southern Europe: An update," *Demographic Research Special collection* 3(3): 45-86.

- Van Bavel, J. 2004. "Beroepsarbeid van vrouwen en de daling van de vruchtbaarheid in het Westen, 1850-200 Is er een oorzakelijk verband?," *Bevolking en Gezin* 33(1): 61-9
- Van Bavel, J. 2006. *Inleiding tot de sociale demografie*. Brussel: VUB Uitgaven.
- Vandoorne, J. 2004. "Een betere combinatie tussen gezin en arbeid. Een overzicht van enkele voorzieningen," *Gezinsbeleid in Vlaanderen* 33: 23-31.
- Willems, P. 1991. "Demografisch overzicht België: 1950-199" Pp. 1-67 in *Bevolking en Beleid*, CBGS. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/CBGS.
- Willems, P. 2002. "Geboorte en sterfte in het Vlaams Gewest." *Gezondheidsindicatoren 2000*, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie Gezondheidszorg.
-